

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Єрушевич Г.Д., Мельник Я.Г.

ЛОГІКА ТА ЕТИКА
(досвід тематичного упорядкування
традиційних словників)

Івано-Франківськ
2016

БК 87.4 я73
Є-79

*Друкується за рішенням вченої ради
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

Рецензенти: **Іван Антонович Климишин**,
доктор фізико-математичних наук, професор,
академік АН Вищої школи України;
Вікторія Костянтинівна Ларіонова,
доктор філософських наук, професор

Єрушевич Г. Д.

Є79 Логіка та етика (досвід тематичного упорядкування традиційних словників) / Єрушевич Г. Д., Мельник Я. Г. – Івано-Франківськ, 2016. – 119 с.
ISBN

У пропонованій роботі під однією обкладинкою вміщено два невеликих логічних словники: «Словник традиційної логіки» та «Словник традиційної етики». Обидва вони ґрунтуються на тематичному принципі розташування матеріалу (це, до речі, характерно і для попередніх наших праць подібного роду), що дозволяє їх віднести до категорії нетрадиційних видань.

Збірник адресований фахівцям у галузі гуманітарних наук, а також тим, хто прагне підвищити рівень своєї логічної культури.

БК 87.4 я73

ISBN

© Єрушевич Г. Д., Мельник Я. Г., 2016

Від укладачів

У запропонованій увазі зацікавленому читачеві книжці під однією обкладинкою об'єднані дві логічні праці: «Словник традиційної логіки» та «Словник традиційної етики». Дещо подібне зустрічалося у наших попередніх публікаціях і раніше. Ми маємо на увазі брошуру «Елементарна логіка» (2002, 2003, 2005 і 2008 рр.). В останній були об'єднані навіть чотири відносно самостійні роботи переважно словникового характеру, які нами були представлені як розділи єдиної логічної проблематики.

У теперішній же праці нами здійснена спроба об'єднати дві різні теми, які тим не менше, є логічними роботами. Відмінність між ними полягає лише в тому, що в першому випадку логіка використовується для власне логічної теми, до такого її виду як традиційна, у другому випадку логіка спрямована на етичну тематику, тобто носить прикладний характер. Таким чином, у своїй роботі ми прагнемо «вбити одним пострілом двох зайців», а саме, демонструємо, як логіка повинна використовуватися для своїх власних потреб, а також ілюструємо її прикладний характер, коли вона спрямована на будь-яку іншу галузь знання (не обов'язково на етику).

Перший словник («Словник традиційної логіки»), як це впливає з вищезазначеного, вже пройшов свого роду апробацію, хоча саме як словник він міг і не привернути уваги зацікавленого читача під загальною назвою «Елементарна логіка» (навчально-методичний посібник). В теперішній же нашій праці ми звертаємо увагу на її словниковий характер.

Що стосується другого словника нашої загальної роботи («Словник традиційної етики»), то подібний досвід також зустрічався в одній з наших попередніх публікацій, а саме, у «Вступі до риторики» (2002, 2005 рр.), яку при бажанні можна би було назвати «Словник традиційної риторики». Зараз же ми «прикладємо» логіку до іншої теми. З таким же успіхом логіка могла би бути «прикладеною» і до будь-якої іншої галузі науки. Саме тому до нашого другого словника не можна пред'являти вимоги як до власне етичної роботи. Наша мета полягала в тім, щоб логічно упорядкувати традиційну етичну термінологію, а не створювати, припустимо, сучасний етичний словник, хоча по-

треба в останньому, безумовно, залишається. З вищезазначеного ми і маємо відповідну назву цієї роботи. Ще раз підкреслимо, що в даному випадку для логіки важливо не чим ми займаємося, а як ми це робимо.

Наша робота – це зразок словника, побудованого не за алфавітним, а за тематичним принципом. Подібні словники є, на наш погляд, словниками нового типу. Тематичний словник на відміну від алфавітного передбачає визначену структуру у вигляді трьох компонентів: вступу, основної частини і заключення. Якщо говорити інакше, то мова йде про план (в якому коротко відображено зміст праці), основну частину і різного роду покажчики (предметний, іменний і т.п.). Ми не ігноруємо алфавітний принцип побудови словників, але вважаємо, що він не повинен бути покладений в основу всієї роботи. Його (алфавітного принципу) місце, як правило, в кінці праці. Хочете отримати відповідну інформацію? Знаходьте у «Предметному покажчику» цей термін, де вказано на якій сторінці основної частини роботи ви можете отримати відповідні відомості.

Вказана трьохкомпонентна структура міститься як у попередніх наших публікаціях, так і у теперішній нашій роботі. Сподіваємося, що запропоновані словники стануть спонукальним мотивом для роздуму і здійснять добру послугу для будь-якого допитливого читача.

*Необхідно розгорнути ...
Рух за масову логіко-етич-
ну революцію. Це одна з
тих благородних революцій
(поряд, наприклад, з еколо-
гічною), які гідні сутності
людини як людини.*

П.М. Абовин-Єгидес

**Словник
традиційної
логіки**

Зміст

Передмова	8
ТЕРМІНИ	10
I Предмет.....	10
II Закон (основний).....	13
III Прийом (основний).....	15
IV Форма (основна).....	16
1 Поняття.....	16
2 Судження.....	21
3 Умовивід.....	24
V Доведення.....	28
Показчики.....	29, 32
ПОМИЛКИ	37
I Помилки поняття.....	37
2 Визначення.....	37
3 Поділ.....	37
II Помилки умовиводу.....	38
1 Дедукція.....	38
2 Індукція.....	39
III Помилки доведення.....	39
Показчики.....	43, 44
ПИТАННЯ	45
I. Питання.....	45
1 Визначення.....	45
2 Мова.....	45
3 Умова.....	45
4 Структура.....	45
5 Поділ.....	46
II Відповідь.....	50
1 Визначення.....	50
2 Мова.....	50
3 Царина пошуку.....	50
4 Поділ.....	50
Показчики.....	53, 55

ПЕРЕДМОВА

Сучасне життя значно активізувало наше мислення, наслідки якого ми можемо спостерігати щодня на сторінках газет і журналів, по радіо і телебаченню, в трудових колективах і навіть у домашньому середовищі. За цих умов правильність побудови думок, їхній взаємозв'язок з метою отримання достовірних висновків, на підставі яких можна було би продовжувати подальші міркування або переходити до практичних дій, набуває особливої актуальності.

На превеликий жаль, у теперішній час культура нашого мислення перебуває на тому інтелектуальному рівні, який лише умовно можна назвати задовільним. Тому ми є свідками доволі частих логічних помилок, відсутності чіткої і прозорої логічної послідовності на рівні не лише учнівської аудиторії, а й парламентської трибуни.

Викриття та спростування хибної думки вимагає елементарної логічної культури, володіння якою дозволяє дисциплінувати особисте мислення, систематизувати знання про світ, чітко і недвозначно викласти будь-яку думку і відповідно підібрати належний словесний матеріал, адекватний думці.

Досить актуальна проблема логічності мислення для студентської аудиторії (особливо це стосується студентів гуманітарного профілю, тобто філологів, істориків, педагогів та ін.). Адже саме вона формує мисляче покоління, здатне аналітично оцінювати світ і відповідно на нього реагувати. Як свідчить практика, упущення у стінах вищих навчальних закладів в процесі становлення майбутнього фахівця ніколи не усуваються, тому основне завдання викладача повинно полягати в тому, щоб упродовж навчання студентів формувати їх як спеціалістів, здатних до послідовного логічного мислення. Саме таку мету і поставили автори даного словника.

Робота являє собою експериментальне видання у вигляді трьох невеликих словників, кожен з яких є відносно самостійним, і дає можливість ознайомитися лише з одним аспектом логіки, що знайшло своє відображення у змісті словників. Останні передбачають їхнє використання двома способами, а саме: послідовно охоплюючи матеріал від першої до останньої сторінки або приділяючи увагу лише тим розділам словників, якими читач вважає за потрібне оволодіти.

Загальний словник можна розглядати як своєрідний «Вступ до традиційної логіки», кожен невеликий словник якого має на меті лише ознайомлення бажуючого лише з однією із сторін, граней логічної науки і не претендує на всебічне охоплення запропонованого у назві невеликих словників матеріалу.

Кожний із невеликих словників загального словника побудований за тематичним принципом, у чому, на наш погляд, і полягає його перевага над словниками, в основу яких покладений алфавітний принцип.

Тематичний (блоковий) принцип розміщення матеріалу спрощує читання відповідних розділів посібника, тобто створює умови для читання сторінки за сторінкою, подібно до того, як ми читаємо сюжетну літературу. Що ж стосується алфавітного принципу викладення матеріалу, то він створює, на наш погляд, певні труднощі психологічного і логічного характеру.

Для зручності користування збірником до його розділів внесені деякі зміни стосовно послідовності матеріалу або уточнення термінів, у зв'язку з чим важливу роль у роботі відведено відповідним покажчикам.

До першого розділу словника увійшов матеріал, який є спробою скороченої систематизації визначень традиційної формальної логіки. У другому розділі здійснено спробу укладення словника типових логічних помилок, які трапляються у вищезгаданій логіці. Щодо третього розділу, то в ньому коротко подається термінологія логіки питань і відповідей. Основну увагу при цьому звернуто на питання, що відображено у назві розділу.

Наш загальний словник не є джерелом, в якому систематично викладається курс традиційної формальної логіки. Його мета полягає в іншому: зацікавити предметом, звернувши увагу на різні його аспекти, упорядкувати здобуті у систематичному курсі знання.

Словник традиційної логіки призначається усім, хто робить лише перші кроки на шляху оволодіння традиційною логікою.

ТЕРМІНИ

I. ПРЕДМЕТ

1. Матерія

Матерія – об’єктивна реальність, яка відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них.

Відображення – загальна властивість матерії, яка виражається у здатності матеріальних тіл шляхом власних змін відтворювати особливості взаємодіючих з ними тіл.

Свідомість – властивість високоорганізованої матерії – людського мозку – відображати оточуючий світ у формі ідеальних образів.

2. Пізнання

Пізнання – суспільно-історичний процес людської діяльності, спрямований на відображення об’єктивної дійсності в свідомості людини.

Пізнання **чуттєве** – нижче пізнання людиною матеріального світу, яке полягає у живому спогляданні предметів і явищ дійсності.

Пізнання **логічне** – вище пізнання людиною матеріального світу, яке виникає на підставі даних, отриманих від чуттєвого пізнання.

Знання – результат пізнання навколишнього світу.

Знання **безпосереднє** – знання про ті ознаки предметів, які доступні органам чуттів.

а) **Відчуття** – відображення у свідомості окремих сторін, властивостей предмета.

б) **Сприйняття** – відображення у свідомості предметів у цілому, без виділення їх окремих властивостей і сторін.

в) **Уявлення** – чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, що зберігається і відтворюється у свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуття.

Знання **опосередковане** – знання, за допомогою якого відбувається розкриття суті предметів і явищ та їх закономірностей.

3. Мислення

Мислення – активний, цілеспрямований процес опосередкованого й узагальненого відображення дійсності, результати якого матеріалізуються в мові і перевіряються суспільно-виробничою практикою людини.

Думка – результат, продукт процесу мислення, який відображає загальне в масі окремих речей, фіксує істотне, закономірне в багатоманітності явищ оточуючого світу.

а) **Предмет** думки – все, що може бути об'єктом пізнання.

б) **Форма** думки – будова, спосіб поєднання складових частин думки.

Думка **істинна** – думка, яка правильно, не спотворено, відображає у нашій свідомості дійсність.

Думка **хибна** – думка, яка спотворює дійсність, не відповідає об'єктивній реальності.

а) Помилка **фактична** – помилка, пов'язана із спотворенням у нашій думці відношень між предметами і явищами дійсності.

б) Помилка **логічна** – помилка, пов'язана з неправильністю думки, тобто із спотворенням зв'язків між самими думками.

4. Мова

Мова – необхідна умова формування думок, засіб їх вираження.

Мова **природна** – звукова мова, що являє собою систему знаків, слів і є членороздільною.

а) **Слово** – звукова матеріальна оболонка, в якій мова реєструє і закріплює результати роботи мислення.

Мова **штучна** – спеціальна мова, яка створена для тієї чи іншої науки.

5. Логіка

Логіка – наука про форми і закони правильного мислення.

Логіка **формальна** – логіка, яка вивчає думки з боку їх структури.

а) Логіка **природна** – традиційний етап у розвитку формальної логіки.

б) Логіка **штучна** – сучасний етап у розвитку формальної логіки.

Логіка **реальна** – логіка, яка вивчає закони і форми розвиваючого мислення.

II. ЗАКОН (основний)

Мислення **неправильне** – мислення, якому властиві невизначеність і нечіткість, суперечливість і непослідовність, необґрунтованість і недоказовість.

Мислення **правильне** – мислення, яке характеризується визначеністю і чіткістю, несуперечливістю і послідовністю, обґрунтованістю і доказовістю.

а) **Обґрунтованість** – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що в міркуванні всі думки спираються на інші думки, істинність яких доведена.

б) **Визначеність** – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що у міркуванні всі думки при повторенні вживаються в одному і тому ж сенсі.

в) **Несуперечливість** – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що в міркуванні відсутні логічно протилежні або суперечливі думки про один і той самий предмет, який береться в один і той самий час і в одному й тому самому відношенні.

г) **Послідовність** – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що в міркуванні всі думки органічно пов'язані одна з одною і впливають одна з одною.

1. Сутність

Закон логічний – положення, яке відображає внутрішній необхідний суттєвий зв'язок між елементами думки або окремими думками.

2. Вид

Закон підстави – закон, згідно з яким будь-яке положення для того, щоб вважатися цілком достовірним, повинно бути обґрунтованим, тобто повинні бути наведені основи, завдяки яким воно вважається істинним.

Закон тотожності – закон, згідно з яким кожна думка повинна бути визначеною (тобто чіткою за змістом і обсягом) і не підмінюватися в процесі міркування іншою думкою.

Закон виключення – закон, згідно з яким з двох суперечливих положень одне неодмінно буде істинним, друге – хибним, а третього бути не може.

Закон несуперечності – закон, згідно з яким два положення, з яких одне стверджує те, що друге заперечує, в один і той самий час, в одному й тому самому відношенні, не можуть бути одночасно істинними.

III. ПРИЙОМ (основний)

1. Сутність

Прийом логічний – спосіб діяльності мислення, який дає можливість здобувати нове, більш глибоке і всебічне знання на підставі відповідної обробки наявних думок.

2. Вид

Аналіз – вичленення окремих властивостей предмета і дослідження їх як певних елементів цілого.

Синтез – поєднання тих частин цілого, які вичленені й вивчені в процесі аналізу, встановлення взаємодії і взаємозв'язку їх та дослідження предмета як єдиного цілого.

Порівняння – встановлення тотожності і відмінності ознак предметів і явищ дійсності.

Абстрагування – відволікання від ряду неістотних властивостей і зв'язків досліджуваного предмета і виділення найістотніших і найхарактерніших його ознак, зв'язків і відношень з метою проникнення в суть цього предмета.

а) **Абстракція** – поняття, отримане внаслідок процесу відволікання.

Узагальнення – поширення загальних істотних ознак класу (множини) предметів, виділених у процесі абстракції, на кожний предмет цієї множини.

IV. ФОРМА (ОСНОВНА)

Предмет – кожна матеріальна річ, об'єкт пізнання.

Властивість – те, що притаманне предметам, що відрізняє їх від інших предметів або що робить їх схожими на інші предмети.

Ознака – думка про властивості і відношення предметів.

Ознака ствердна – ознака, яка вказує на те, що є у предметі.

Ознака заперечна – ознака, яка вказує на те, чого немає у предметі.

Ознака неістотна – ознака, яка може належати, а може і не належати предмету і яка не виражає його сутності.

Ознака істотна – ознака, яка необхідно належить предмету, виражає його внутрішню природу, його сутність.

1. Поняття

1.1. Сутність

Поняття – форма мислення, в якій відображається суть предметів і явищ реального світу в їх істотних, необхідних ознаках і відношеннях.

1.2. Мова

Слово – мовна форма вираження поняття.

а) **Синоніми** – слова, які мають різне звучання, але збігаються або наближаються одне до одного за своїм значенням.

б) **Омоніми** – слова, які мають однакове звучання, але різні за змістом.

Словосполучення – мовна форма вираження поняття.

1.3. Структура

Зміст поняття – сукупність істотних ознак, спільних для всіх предметів даного класу, що входять у дане поняття.

Обсяг поняття – певна сукупність, множина, клас предметів, кожний з яких має ознаки, відображені в змісті поняття.

Закон оберненого відношення між змістом і обсягом поняття – закон, згідно з яким із збагаченням змісту поняття

обсяг останнього звужується, а збіднення змісту поняття веде до розширення обсягу цього поняття.

1.4. Визначення

а) Сутність

Визначення – логічна операція, за допомогою якої розкривається зміст поняття.

б) Структура

Поняття **визначуване** – поняття, істотні ознаки якого відшукуються.

Поняття **визначаюче** – поняття чи група понять, за допомогою яких вводиться визначуване поняття.

а) **Ознака видова** – ознака, яка відрізняє предмети одного виду від предметів інших видів, що входять в один і той же рід.

б) **Рід найближчий** – безпосередньо більш широкий клас предметів, в який як вид входять предмети, що розглядаються.

в) Вид

Визначення **класичне** – визначення, що містить вказівку на клас предметів, серед яких слід виділити визначуваний предмет, і на ознаку, завдяки якій він виділяється з цього класу.

а) Визначення **генетичне** – визначення, при якому ознаки змісту поняття розглядаються як зумовлені самим способом виникнення предмета.

Визначення **реальне** – визначення, яке розкриває суттєві ознаки самого предмета.

Визначення **номінальне** – визначення, шляхом якого замість опису будь-якого предмета вводять новий термін, пояснюється значення терміна, його походження тощо.

Визначення **явне** – визначення, яке містить пряму вказівку на притаманні предмету суттєві ознаки.

Визначення **неявне** – визначення, в якому зміст того чи іншого поняття виводиться з відношень цього поняття до інших понять у деякому контексті.

1.4.1. Прийом, подібний до визначення

Вказівка – прийом ознайомлення з предметом шляхом віднесення до виду або шляхом перелічення всіх його видів.

Опис – прийом ознайомлення з предметом шляхом перелічення його зовнішніх, несуттєвих рис з метою нестрогого відрізнення його від подібних до нього предметів.

Характеристика – прийом ознайомлення з предметом шляхом перелічення його внутрішніх, суттєвих властивостей.

Порівняння – прийом ознайомлення з предметом, який стосується тих випадків, коли цікаве нам поняття можна зіставити з іншими поняттями, схожими на нього, і внаслідок такого зіставлення краще з'ясувати це поняття.

Розрізнення – прийом ознайомлення з предметом, який полягає в тому, що в порівнюваних поняттях на перше місце ставляться відмінні ознаки.

1.5. Поділ

а) Сутність

Поділ поняття – логічна операція, за допомогою якої розкривається обсяг поняття.

б) Структура

Поняття ділене – поняття, обсяг якого ділять.

Члени поділу – поняття, що утворюються внаслідок поділу.

Основа поділу – ознака, за якою здійснюють поділ.

в) Вид

Поділ **класичний** – поділ, підставою якого є ознака, при зміні якої утворюються видові поняття, що входять в обсяг діленого (родового) поняття.

Поділ **дихотомічний** – поділ, при якому поняття ділять на два суперечні поняття.

Поділ **класифікаційний** – поділ, при якому класи поділяють на підкласи, останні – на ще дрібніші частини і т.д.

1.5.1. Прийом, подібний до поділу

Розчленування – розклад подумки цілого на суму його складових частин.

Розрізнення – з’ясування смислу одного і того самого слова, яке означає різні поняття.

Планування – розташування думок у певній послідовності з метою ясності і систематичності викладу.

1.6. Вид

а) За змістом

Поняття **ствердне** – поняття, яке відображає наявність у предметі тієї чи іншої якості.

Поняття **заперечне** – поняття, в якому відображається відсутність у предметі тієї чи іншої якості.

Поняття **конкретне** – поняття, яке відображає предмет у сукупності його ознак.

Поняття **абстрактне** – поняття, яке відображає будь-яку ознаку предмета, яка відділяється подумки від предмета і сама виступає як предмет мислення.

Поняття **безвідносне** – поняття, що відображає предмети, з існуванням яких ми не пов’язуємо необхідного існування будь-яких інших предметів.

Поняття **співвідносне** – поняття, що відображає такі предмети, існування одного з яких немислиме без існування іншого.

б) За обсягом

Поняття **загальне** – поняття, в обсязі якого мисляться два або більше предметів.

Поняття **одиничне** – поняття, обсяг якого включає один предмет.

Поняття **збірне** – поняття, яке відображає ознаки певної сукупності однорідних предметів, що мисляться як одне ціле.

Поняття **роздільне** – поняття, в обсязі якого кожний окремий предмет мислиться як елемент класу.

Поняття **універсальне** – поняття, в якому мисляться всі елементи сфери, що розглядається.

Поняття **порожнє** – поняття, яке не відображає ніяких об'єктів.

Поняття **родове** – поняття, яке виражає істотні ознаки класу предметів, що є підпорядковуючим для будь-яких видів.

Поняття **видове** – поняття, яке виражає істотні ознаки класу предметів, що є підпорядкованим для будь-якого роду.

1.7. Відношення

Поняття **непорівняльні** – поняття, які не мають найближчого спільного родового поняття, оскільки вони відображають предмети різних, віддалених предметних галузей.

Поняття **порівняльні** – поняття, у змісті яких є спільні ознаки.

а) Сумісність

Поняття **сумісні** – порівняльні поняття, які в своєму змісті мають ознаки, що не виключають повного або часткового збігу обсягів цих понять.

Поняття **рівнозначні** – сумісні поняття, які мають однаковий обсяг, але відрізняються одне від одного змістом.

а) **Синоніми** – вираження рівнозначних понять у мові.

Поняття **підпорядковані** – сумісні поняття, обсяг одного з яких повністю входить в обсяг другого, а обсяг другого тільки частково входить в обсяг першого.

Поняття **перехресні** – сумісні поняття, які мають частину спільного обсягу, але різний зміст.

(Структура)

а) Поняття **підпорядковуюче** – поняття, обсяг якого входить в обсяг підпорядкованого поняття тільки частково.

б) Поняття **підпорядковане** – поняття, обсяг якого повністю входить в обсяг іншого поняття, але не вичерпує його.

(Операція)

Узагальнення поняття – дія, в процесі якої відбувається перехід від поняття з меншим обсягом до поняття з більшим обсягом.

Відокремлення поняття – дія, в процесі якої відбувається перехід від поняття з більшим обсягом до поняття з меншим обсягом.

б) Несумісність

Поняття **несумісні** – порівняльні поняття, обсяги яких не збігаються.

Поняття **співпідпорядковані** – несумісні поняття, обсяги яких в однаковій мірі підлеглі більш загальному родовому поняттю.

Поняття **суперечні** – несумісні поняття, в яких зміст одного заперечує зміст іншого, не утверджуючи будь-яких інших ознак.

Поняття **протилежні** – несумісні поняття, в яких зміст одного не тільки виключає ознаки іншого, але й заміщує іншими, несумісними ознаками.

а) **Антоніми** – вираження протилежних понять у мові.

2. Судження

2.1. Сутність

Судження – форма мислення, в якій щось стверджується або заперечується про предмет думки.

2.2. Мова

Речення – матеріальна форма судження.

Речення **розповідне** – граматична форма виразу судження.

2.3. Структура

Термін – суб'єкт або предикат судження.

а) **Суб'єкт** – поняття про предмет думки.

б) **Предикат** – поняття про властивості предмета.

Зв'язка – відображення відношення між предметом і його властивостями.

2.4. Вид

Судження **істинне** – судження, зміст якого відповідає дійсному стану речей.

Судження **хибне** – судження, зміст якого спотворює дійсний стан речей.

2.4.1. Просте судження

Судження **просте** – судження, яке виражає зв'язок двох понять.

2.4.1.1. Категоричне

а) Сутність

Судження **категоричне** – просте судження, в якому виражається знання про належність або неналежність ознаки предмету, незалежно від будь-яких умов.

б) Вид

Судження **властивості** – категоричне судження, в якому стверджується (або заперечується) наявність певної ознаки у предмета.

Судження **відношення** – категоричне судження, в якому відображається факт певної спільності між двома і більше предметами.

Судження **існування** – категоричне судження, яке відображає сам факт буття або небуття предмета судження.

(За якістю)

Судження **ствердне** – судження, в якому фіксується наявність ознаки у даного предмета.

Судження **заперечне** – судження, в якому фіксується відсутність ознаки у певного предмета.

(За кількістю)

Судження **часткове** – судження, в якому ознака співвідноситься з деякими предметами певної множини (класу).

Судження **загальне** – судження, в якому за кожним предметом певної множини (класу) стверджується або заперечується якась ознака.

а) Судження **одиничне** – судження, в якому ознака або ознаки співвідносяться з окремим предметом.

(За якістю і кількістю)

Судження **загальноствердне** – судження, в якому ознака стверджується за множиною (класом) предметів.

Судження **частковоствердне** – судження, в якому ознака стверджується за частиною множини (класу) предметів.

Судження **загальнозаперечне** – судження, в якому ознака заперечується за множиною (класом) предметів.

Судження **частковозаперечне** – судження, в якому ознака заперечується за частиною множини (класу) предметів.

в) Відношення (суджень)

Судження **протилежні** – два загальні судження, які взаємно виключають одне одного.

Судження **суперечні** – два судження різної кількості, які взаємно виключають одне одного.

Судження **підпротилежні** – два часткові судження, які взаємно виключають одне одного.

Судження **підпорядковані** – два судження, які мають однакову якість, але різну кількість.

г) Розподіленість (терміна)

Розподіленість терміна – відношення між обсягами суб'єкта і предиката.

Термін **розподілений** – термін, обсяг якого повністю включається в обсяг другого або повністю виключається з нього.

Термін **нерозподілений** – термін, обсяг якого тільки частково включається в обсяг іншого терміна або частково виключається з нього.

2.4.1.2. Модальне

а) Сутність

Судження **модальне** – просте судження, в якому стверджується можливість, дійсність або необхідність будь-чого.

б) Вид

Судження **можливості** – модальне судження, в якому відображається імовірність певного явища.

Судження **дійсності** – модальне судження, яке розкриває факт наявності або відсутності даного явища.

Судження **необхідності** – модальне судження, яке виражає думку про закономірне явище, процес, відношення.

2.4.2 Складне судження

а) Сутність

Судження **складне** – судження, яке складається з двох або більше простих суджень, з'єднаних між собою логічними сполучниками або поняттями (зв'язками).

б) Вид

(За зв'язуючим сполучником)

Судження **категоричне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучника «і».

Судження **роздільне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучника «або».

Судження **умовне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучника «якщо.., то».

Судження **рівнозначне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучних слів «тоді і тільки тоді, коли».

(За зв'язуючим поняттям)

Судження **модальне** – складне судження, побудоване за допомогою таких зв'язуючих понять, як «можливо», «дійсно» і т.п..

3. Умовивід

3.1. Сутність

Умовивід – форма мислення, в якій з одного або кількох суджень виводять нове судження, яке містить у собі нові знання.

3.2. Структура

Засновки – судження, з яких виводять висновок.

Висновок – судження, яке виводиться із засновок.

3.3. Вид

Умовивід **правильний** – умовивід, в якому є послідовність зв'язку між судженнями.

Умовивід **неправильний** – умовивід, в якому немає послідовності зв'язку між судженнями.

3.3.1. Безпосередній

Умовивід **безпосередній** – умовивід, в якому висновок робиться на підставі лише одного засновку.

а) **Перетворення** – безпосередній умовивід, засновок якого змінює якість: ствердний засновок стає заперечним, а заперечний – ствердним.

б) **Обернення** – безпосередній умовивід, у висновку якого як підмет береться присудок засновку, а як присудок – підмет засновку.

в) **Протиставлення** – безпосередній умовивід, засновок якого спочатку перетворюється, а потім обертається.

3.3.2. Опосередкований

Умовивід **опосередкований** – умовивід, в якому висновок робиться на підставі двох і більше засновків.

а) Умовивід **простий** – умовивід, який складається з двох засновків.

б) Умовивід **складний** – умовивід, який складається з декількох простих умовиводів.

в) Умовивід **повний** – умовивід, в якому виражені явно всі його складові частини.

г) Умовивід **неповний** – умовивід, в якому не виражена явно яка-небудь його складова частина.

3.3.2.1. Імовірний

Умовивід **імовірний** – умовивід, який дає недостовірне знання.

а) Індукція

Індукція – імовірний умовивід, у результаті якого на підставі знань про окремі об'єкти певного класу одержують загальний висновок, що стосується всіх об'єктів цього класу.

Індукція **повна** – індукція, в якій загальний висновок роблять на основі розгляду всіх можливих окремих випадків.

Індукція **неповна** – індукція, в якій загальний висновок про належність певної ознаки цілому класу предметів виводять із засновків, в яких ідеться лише про частину предметів цього класу.

а) Індукція **популярна** – неповна індукція, в якій загальний висновок про ознаки певної множини предметів здобувають на основі знання випадкових ознак або зовнішньої зумовленості цих ознак.

б) Індукція **наукова** – неповна індукція, в якій загальний висновок про ознаки певної множини предметів здобувають на основі знання необхідних ознак або внутрішньої зумовленості цих ознак.

б) Аналогія

Аналогія – імовірний умовивід, в якому з того, що два предмети мають кілька однакових ознак, робиться висновок, що вони мають й інші спільні ознаки.

Аналогія **предметів** – аналогія, в якій об'єктом уподібнення виступають два одиничні предмети, а перенесеною ознакою – властивості цих предметів.

Аналогія **відношень** – аналогія, в якій об'єктом уподібнення виступають відношення між двома парами предметів, а перенесеною ознакою – властивості цих відношень.

3.3.2.2. Достовірний

Умовивід **достовірний** – умовивід, в якому з істинних засновків при наявності відношення логічного слідування між засновками і висновком завжди виходить істинний висновок.

а) Дедукція

Дедукція – достовірний умовивід, в якому міркування переходить від більш загальних положень до менш загальних.

Дедукція **проста** – дедукція, яка складається з двох засновків.

Дедукція проста **категорична** – дедукція проста, засновками і висновком якої є категоричні судження.

Дедукція проста **роздільна** – дедукція проста, засновками і висновком якої є роздільні судження.

а) Дедукція проста **роздільно-категорична** – дедукція проста, в якій один із засновків – роздільне судження, а другий – категоричне судження.

Дедукція проста **умовна** – дедукція проста, засновками і висновком якої є умовні судження.

а) Дедукція проста **умовно-категорична** – дедукція проста, в якій один із засновків є умовним судженням, а другий – категоричним судженням.

б) Дедукція проста **умовно-роздільна** – дедукція проста, в якій один засновок умовне, а другий – роздільне судження.

Дедукція **складна** – дедукція, яка складається більше ніж з двох засновків.

б) Традукція

Традукція – достовірний умовивід, в якому кількісні характеристики засновків і висновку однакові.

V. ДОВЕДЕННЯ

1. Сутність

Доведення – дія з обґрунтування судження за допомогою інших суджень.

2. Структура

Теза – судження, яке треба довести.

Підстави – судження, які використовуються для доведення тези.

Демонстрація – форма побудови доведення.

3. Вид

Доведення **пряме** – доведення, в якому теза безпосередньо впливає з підстав.

Доведення **непряме** – доведення, в якому безпосередньо доводиться не теза, а її заперечення – антитеза.

A) СПРОСТУВАННЯ

1. Сутність

Спростування – доведення хибності або неспроможності будь-якої тези.

2. Структура

Теза – судження, яке треба спростувати.

Підстави – судження, за допомогою яких спростовується теза.

Демонстрація – форма побудови спростування.

Антитеза – судження, яке своїм змістом суперечить тезі, що спростовується.

3. Вид

Спростування **пряме** – спростування, яке доводить істинність антитези.

Спростування **непряме** – спростування, яке встановлює хибність наслідків, що випливають з тези.

ПОКАЖЧИК ЗАМІНЕНИХ ТЕРМІНІВ

А

Аргументи – див. Підстави

Атрибутивне судження – див. Судження 2, властивості

В

Видова відмінність – див. Ознака, видова

Видове поняття 1 – див. Поняття 1, видове

Видове поняття 2 – див. Поняття 6, підпорядковане

Визначення через найближчий рід і видову ознаку – див. Визначення, класичне

Вихідні положення – див. Засновки

Відволікання – див. Абстрагування

Г

Група слів – див. Словосполучення

Д

Дедуктивний умовивід – див. Дедукція

Демонстративний умовивід – див. Умовивід, достовірний

Диз'юнкція – див. Судження складне, роздільне

Діалектична логіка – див. Логіка, реальна

Досконала індукція – див. Індукція, повна

Е

Еквіваленція – див. Судження складне, рівнозначне

Екзистенціальне судження – див. Судження 2, існування

Елементарна логіка – див. Логіка формальна, природна

З

Звичайна логіка – див. Логіка формальна, природна

Звичайна мова – див. Мова 1, природна

З'єднання – див. Синтез

І

Імплікація – див. Судження складне, умовне

Індивідуальне поняття – див. Поняття 1, одиничне

Індукція через простий перелік, в якому не зустрічається суперечливих випадків – див. Індукція неповна, популярна

Індукція, що ґрунтується на знанні необхідних ознак і причинних зв'язків предметів, явищ – див. Індукція неповна, наукова

К

Класифікація – див. Поділ, класифікаційний

Контрадикторні судження – див. Судження 3, суперечні

Контрарні судження – див. Судження 3, протилежні

Кон'юнкція – див. Судження складне, категоричне

Л

Логічний наслідок – див. Висновок

М

Математична логіка – див. Логіка формальна, штучна

Н

Недосконала індукція – див. Індукція, неповна

Необхідний умовивід – див. Умовивід, достовірний

Нульове поняття – див. Поняття 1, порожнє

О

Об'єм поняття – див. Обсяг поняття

Обмеження поняття – див. Відокремлення

Означення поняття – див. Визначення

Означуване поняття – див. Поняття 7, визначуване

Означуюче поняття – див. Поняття 7, визначаюче

П

Підконтрарні судження – див. Судження 3, підпротилежні

Підлегли судження – див. Судження 3, підпорядковані

Повна індукція – див. Індукція, повна

Поділ за видозміненою ознакою – див. Поділ, класичний

Посилки – див. Засновки

Правдоподібний умовивід – див. Умовивід, імовірний

Проблемне судження – див. Судження 4, можливості

Простий категоричний силлогізм – див. Дедукція проста, категорична

Простий роздільний силлогізм – див. Дедукція проста, роздільна

Простий умовний силлогізм – див. Дедукція проста, умовна

Р

Реляційне судження – див. Судження 2, відношення

Родове поняття 1 – див. Поняття 1, родове

Родове поняття 2 – див. Поняття 6, підпорядковуюче

Розклад – див. Аналіз

Розчленування – див. Аналіз

С

Символічна логіка – див. Логіка формальна, штучна

Складання – див. Синтез

Сполучення – див. Синтез

Структура думки – див. Форма, думки

Т

Тотожність понять – див. Поняття 5, рівнозначні

Традиційна логіка – див. Логіка формальна, природна

Ш

Шкільна логіка – див. Логіка формальна, природна

ПОКАЖЧИК ВИКОРИСТАНИХ ТЕРМІНІВ

А

Абстрагування – 15

Абстракція – 15

Аналіз – 15

Аналогія – 26

- відношень – 26

- предметів – 26

Антитеза – 28

Антоніми – 21

В

Визначення – 17

- генетичне – 17

- класичне – 17

- неявне – 17

- номінальне – 17

- реальне – 17

- явне – 17

Визначеність мислення – 13

Висновок – 24

Відображення – 10

Відокремлення поняття – 21

Відчуття – 10

Вказівка – 18

Властивість – 16

Д

Дедукція – 26

- проста – 26

- складна – 27

Дедукція проста – 26

- категорична – 26

- роздільна – 26

- умовна – 26

Дедукція проста роздільна –
26

- категорична – 26

- умовна – 27

Дедукція проста умовна – 26

- категорична – 26

- роздільна – 27

Демонстрація

- доведення – 28

- спростування – 28

Доведення – 28

- непряме – 28

- пряме – 28

Думка – 11

- істинна – 11

- хибна – 11

З

Закон 1

- неосновний – 16

- основний – 13

Закон 2

- виключення – 14

- несуперечності – 14

- підстави – 13

- тотожності – 13

Закон відношення – 16

Засновки – 24

Зв'язка – 21

Зміст поняття – 16

Знання – 10

- безпосереднє – 10

- опосередковане – 10

І
Індукція – 25
- неповна – 25
- повна – 25
Індукція неповна – 25
- наукова – 26
- популярна – 25
Л
Логіка – 11
- реальна – 12
- формальна – 12
Логіка формальна – 12
- природна – 12
- штучна – 12
М
Матерія – 10
Мислення – 11
- неправильне – 13
- правильне – 13
Мова 1 – 11
- природна – 11
- штучна – 11
Мова 2 – 16
- поняття – 16
- суджень – 21
Мова поняття
- протилежних – 21
- рівнозначних – 16, 20
Н
Несуперечність
мислення – 13
О
Обґрунтованість
мислення – 13
Обернення – 25

Обсяг поняття – 16
Ознака – 16
- видова – 17
- заперечна – 16
- істотна – 16
- неістотна – 16
- ствердна – 16
Омоніми – 16
Операція
- поняття – 17, 18
- суджень – 25
Опис – 18
Основа поділу – 18
П
Перетворення – 25
Підстави – 28
- доведення – 28
- спростування – 28
Пізнання – 10
- логічне – 10
- чуттєве – 10
Планування – 19
Поділ – 18
- дихотомічний – 18
- класифікаційний – 18
- класичний – 18
Помилка
- логічна – 11
- фактична – 11
Поняття 1 – 16
- абстрактне – 19
- безвідносне – 19
- видове – 20
- загальне – 19

- заперечне – 19
- збірне – 19
- конкретне – 19
- одиничне – 19
- порожнє – 20
- родове – 20
- роздільне – 19
- співвідносне – 19
- ствердне – 19
- універсальне – 19

Поняття 2

- непорівняльні – 20
- порівняльні – 20

Поняття порівняльні – 20

- несумісні – 21
- сумісні – 20

Поняття несумісні – 21

- протилежні – 21
- співпідпорядковані – 21
- суперечні – 21

Поняття сумісні – 20

- перехресні – 20
- підпорядковані – 20
- рівнозначні – 20

Поняття підпорядковані – 20

- підпорядковане – 20
- підпорядковуюче – 20

Поняття 3

- визначаюче – 17
- визначуване – 17

Поняття ділене – 18

Порівняння – 15, 18

Послідовність мислення – 13

Предикат – 21

Предмет – 16

- думки – 11

Прийом

- неосновний – 18
- основний – 15

Прийом неосновний – 18

- подібний до визначення – 18
- подібний до поділу – 18

Протиставлення – 25

Р

Речення – 21

- розповідне – 21

Рід найближчий – 17

Розподіленість терміна – 23

Розрізнення – 18, 19

Розчленування – 18

С

Свідомість – 10

Синоніми – 16, 20

Синтез – 15

Слово – 16

Словосполучення – 16

Сприйняття – 10

Спростування – 28

- непряме – 28
- пряме – 28

Структура 1

- поняття – 16
- судження – 21
- умовиводу – 24

Структура 2

- визначення – 17
- поділу – 18

Структура 3

- доведення – 28
- спростування – 28

Суб'єкт – 21

Судження 1 – 21

- загальне – 22
- заперечне – 22
- істинне – 21
- одиничне – 22
- просте – 22
- складне – 24
- ствердне – 22
- хибне – 21

Судження 2

- відношення – 22
- властивості – 22
- існування – 24

Судження 3

- підпротилежні – 23
- підпорядковані – 23
- протилежні – 23
- суперечні – 23

Судження 4

- дійсності – 23
- можливості – 23
- необхідності – 23

Судження категоричне 1

- просте – 22
- складне – 24
- загальне – 22
- заперечне – 22
- ствердне – 22
- часткове – 22

Судження категоричне 2

- загальнозаперечне – 23
- загальноствердне – 22
- частковозаперечне – 22
- частковоствердне – 23

Судження модальне – 23

- просте – 23
- складне – 24

Судження просте – 22

- категоричне – 22
- модальне – 23

Судження складне – 24

- категоричне – 24
- модальне – 24
- рівнозначне – 24
- роздільне – 24
- умовне – 24

Т

Теза

- доведення – 28
- спростування – 28

Термін судження – 21

- нерозподілений – 23
- розподілений – 23

Традукція – 27

У

Узагальнення – 15

- поняття – 20

Умовивід – 24

- безпосередній – 24
- достовірний – 26
- імовірний – 25
- неповний – 25
- неправильний – 24

- опосередкований – 25
 - повний – 25
 - правильний – 24
 - простий – 25
 - складний – 25
- Уявлення – 10

- Ф**
- Форма – 16
- думки – 11
- Х**
- Характеристика – 18
- Ч**
- Члени поділу – 18

ПОМИЛКИ

I. Помилки поняття

1. Визначення

Тавтологія у визначенні – помилка, коли визначуваний предмет визначається через самого себе (напр., «імпровізатор – це людина, здатна імпровізувати»).

«Невідоме через невідоме» – помилка, коли визначуване поняття визначається за допомогою такого поняття, яке само ще повинно бути визначене (напр., «критицизм – це різновид агностицизму»).

Плеоназм у визначенні – помилка, коли вказується ознака, хоча й належна всім предметам даного класу, але несуттєва (напр., визначення паралелограмів як чотирикутників, у яких протилежні сторони паралельні, а діагоналі взаємно діляться навпіл, страждає плеоназмом, бо тут до правильного визначення додана зайва ознака (діагоналі, що взаємно діляться навпіл), яка належить всім паралелограмам, але не належить до їх суттєвих ознак).

Визначення неспівмірне – помилка, коли обсяг визначаючого поняття виявляється або ширшим, або вужчим за обсяг визначуваного поняття.

а) **Визначення широке** – помилка, коли обсяг визначаючого поняття виявляється більшим за обсяг визначуваного поняття (напр., у визначенні «логіка є наукою про мислення» не вказана специфіка логіки у вивченні мислення, тобто як науки про закони правильної побудови думок у міркуванні, внаслідок чого її можна сплутати із психологією, мовознавством тощо).

б) **Визначення вузьке** – помилка, коли обсяг визначаючого поняття виявляється меншим за обсяг визначуваного поняття (напр., у визначенні «геометрія є наукою про просторові відношення тіл» пропущено те, що поряд з просторовими відношеннями геометрія вивчає і форми тіл).

2. Поділ

Поділ перехресний – помилка, коли в процесі одного поділу обсягу поняття беруться декілька підстав поділу (напр., подібна помилка допущена при поділі поняття «прямолінійні фігури» на

трикутники, паралелограми, прямокутники та багатокутники, бо тут є декілька підстав: число сторін, напрямок сторін, величина кутів.

«**Стрибок у поділі**» – помилка, коли члени поділу не є безпосередньо нижчими щодо діленого поняття (напр., подібна помилка допущена під час поділу поняття «небесне тіло» на зірки, планети і Марс, бо останнє поняття не є безпосередньо нижчим).

Поділ неспівмірний – помилка, коли серед членів поділу або виявляються зайві, або якихось не вистачає.

а) **Поділ широкий** – різновид помилки «п.н.», коли в обсяг діленого поняття вводяться члени, які в ньому насправді не містяться (напр., подібна помилка допущена під час поділу поняття «меблі» на стіл, диван, шафу та акваріум).

б) **Поділ вузький** – різновид помилки «п.н.», коли під час поділу перелічуються не всі члени, які входять до обсягу діленого поняття (напр., подібна помилка допущена при поділі поняття «судження» на умовні і роздільні, бо тут пропущені категоричні судження).

II. Помилки умовиводу

1. Дедукція

Учетверіння термінів – помилка, коли в один з трьох термінів вкладається різний зміст і замість одного терміну виникає, таким чином, два.

Це, напр., можна спостерігати у такому міркуванні: «Всі метали – елементи. Латунь – метал. Отже, латунь – елемент».

В даній дедукції чотири терміни, бо в слово «метал» вкладається різний зміст (в одному випадку те, що під металом розуміє хімія, а в другому – те, що металом називають у домашньому вжитку).

Розширення терміну – помилка, коли більший або менший терміни, узяті в засновку не у всьому обсязі, у висновку взяті у всьому обсязі.

а) **Розширення терміну більшого** – різновид помилки «р.т.», коли більший термін, узятий у засновку не у всьому обсязі, у висновку взятий у всьому обсязі (напр., подібну помилку допускають в

тому випадку, коли з двох засновків «всі метали – елементи» та «сірка – не метал» роблять висновок: «сірка – не елемент»).

б) Розширення терміну меншого – різновид помилки «р.т.», коли менший термін, узятий у засновку не у всьому обсязі, у висновку взятий у всьому обсязі (напр., подібну помилку допускають в тому випадку, коли з двох засновків «всі гази розширюються від нагрівання» та «деякі фізичні тіла – гази» роблять висновок: «всі фізичні тіла розширюються від нагрівання»).

2. Індукція

«Узагальнення поспішне» – помилка, коли у засновках не враховані всі обставини, які є причиною досліджуваного явища.

Напр., зіткнувшись декілька разів з помилками у показах свідків, говорять: «Всі свідки помиляються» або учневі кажуть: «Ти нічого не знаєш з цього питання» і т.п.

«Після цього, отже, внаслідок цього» – помилка, коли послідовність двох подій у часі приймається за причинний зв'язок, нібито існуючий між ними (напр., подібну помилку допускають люди, які, побачивши чорну кішку, що перебігає їм дорогою, роблять висновок про те, що на них чекає нещастя).

3. Помилки доведення

Підміна тези – помилка, коли, почавши доводити одну тезу, через деякий час в ході цього ж доведення починають доводити вже іншу тезу, подібну до першої лише зовні (напр., бажаючи довести що-небудь несправедливе в моральному сенсі, насправді доводять, що це несправедливо в правовому сенсі).

а) «Перехід у другий рід» – різновид помилки «п.т.», коли підміна тези, що доводиться іншою тезою, заходить так далеко, що навіть сама царина, з якої запозичена ця теза, що замінює тезу, яка доводиться, виявляється зовсім чужою цій тезі (напр., подібну помилку допускають в тому випадку, коли, бажаючи довести, що дана книга цікава за своїм змістом, починають доводити, що ця книга добре оформлена).

Коло в доведенні – помилка, коли істинність будь-якої тези, що доводиться, обґрунтовують за допомогою тієї ж самої тези,

яка ще повинна бути доведена, але вираженої в іншій формі (напр., подібного роду помилка може виникнути при доведенні тези «Твори Шекспіра – шедеври світової літератури» доказом «Шекспір – геній», коли останній доказ обґрунтовується, в свою чергу, судженням «Твори Шекспіра – шедеври світової літератури»).

«Коло порочне» – помилка, коли теза виводиться з доказів, а докази, в свою чергу, виводяться з тієї ж тези.

Приклад «к.п.» може бути узятий з п'єси Мольєра «Лікар мимоволі». В цій п'єсі медик так пояснює, чому опіум присипляє: «Опіум присипляє тому, що він має присипляючу силу». Природно, що відразу ж виникає запитання: чому ж опіум має присипляючу силу? Відповідь: тому, що він присипляє, а присипляє він тому, що має присипляючу силу, і т.д.

Тут теза виводиться з доказів, а докази – з тези.

Доведення неспівмірне – помилка, коли доводиться або багато, або мало.

а) Доведення широке – різновид помилки «д.н.», коли з даних доказів випливає не тільки теза, але і будь-яке неістинне положення.

Напр., прагнучи довести тезу «Мова не тотожна мисленню», починають доводити як рівнозначне наступне положення «Мова не пов'язана із мисленням».

Останнє положення більш категоричне і до того ж хибне, в той час як дійсна теза – істинне положення.

б) Доведення вузьке – різновид помилки «д.н.», коли теза доводиться лише частково.

Напр., якщо, намагаючись довести, що ця тварина – зебра, прагнуть довести, що вона смугаста, то нічого не доводять, бо тигр – теж смугаста тварина.

«Випередження основи» – помилка, коли як доказ, що підтверджує тезу, наводиться таке положення, яке хоча і не є неістинним, однак само потребує доведення.

Напр., Аристотель доводив, що Всесвіт обмежений, має кінець, такими доказами: якби Всесвіт не мав границь, у нього не було б визначеного центру; але всі тіла прагнуть до центру

Землі, який знаходиться у визначеному місці і є центром Всесвіту. Отже, Всесвіт обмежений.

Тут наведений доказ, що центр Землі є центром Всесвіту – положення, істинність якого в той час доведена не була і яке взагалі неможливо довести, бо воно хибне.

«Не слідує» – помилка, коли для підтвердження тези виставляються докази самі по собі вірні, але які не є для нього підставою і тому не є такими, що доводять запропоновану тезу (напр., доказ «На Сонці з'явилися плями» не є підставою для тези «Насувається економічна криза», як у минулому прагнули стверджувати окремі теоретики).

«До публіки» – помилка, коли замість того, щоб доводити хибність будь-якого положення, піддають розгляду особистість того, хто висловив цю думку.

До подібних доведень належить, напр., наступне. Спростовуючи чиєсь теоретичне положення, не аналізують його по суті, а лише доводять, що автор – несерйозна людина, не справжній вчений, нічого солідного створити не може. Або, заперечуючи тезу будь-кого про ту чи іншу подію, не спростовують її по суті, а кажуть, що цій особі просто неможливо довіряти.

«Хиба основна» – помилка, коли теза обґрунтовується хибними доказами.

Такої помилки припустився б той, напр., хто намагався б довести роль особистості в історії шляхом заперечення об'єктивної закономірності суспільного життя або обґрунтувати можливість усунення війн з життя суспільства посиланням на нібито «гуманність» та «здоровий глузд» тих, хто до цього причетний.

Такі явно хибні підстави не можуть служити вихідним положенням наукової аргументації, вони призводять до антинаукових висновків навіть при істинній тезі.

«Від сказаного у відносному смислі до сказаного безвідносно» – помилка, коли положення, що є вірним за певних умов, наводять як доказ, правильний за всіх умов, за всіх обставин.

Напр., вірно, що бром є цілющим засобом під час лікування ряду захворювань. Але це судження не можна використовувати як доказ без врахування певних умов (скажімо, прийняття вели-

кої дози може викликати негативні наслідки). Отже, судження «Бром є цілющим засобом під час лікування ряду захворювань» є істинним, але за певних умов.

«Від смислу збірного до смислу роздільного» – помилка, коли те, що справедливо у збірному смислі відносно цілого, переноситься на окремі частини цього цілого (напр., коли говорять, що дана бібліотека гарна, то це не означає, що і кожна книга в цій бібліотеці обов’язково гарна).

«Від смислу роздільного до смислу збірного» – помилка, коли про ціле стверджується те, що справедливо лише щодо частин цього цілого.

Напр., якщо хворий, аналізуючи симптоми своєї хвороби і вбачаючи, що кожний з них зокрема не є небезпечним, зробить висновок, що і всі симптоми разом не є небезпечними, то він припуститься помилки. Насправді всі симптоми його хвороби не є небезпечними, але всі – в розумінні кожного окремо узятого, а їхнє поєднання разом може виявитися вкрай небезпечним.

ПОКАЖЧИК ЗАМІНЕНИХ ТЕРМІНІВ

В

«Від того, що не є причиною, до причини» – див. «Після цього, отже, внаслідок цього»

З

Занадто вузьке визначення – див. Визначення неспівмірне

Занадто вузький поділ – див. Поділ неспівмірний

Занадто широке визначення – див. Визначення неспівмірне

Занадто широкий поділ – див. Поділ неспівмірний

Н

Надмірне доведення – див. Доведення неспівмірне

«Не впливає» – див. «Не слідує»

Недозволене розширення більшого терміну – див. Розширення терміну

Недозволене розширення меншого терміну – див. Розширення терміну

Неповний поділ – див. Поділ неспівмірний

П

Плутаний поділ – див. Поділ перехресний

Повторення одного й того самого – див. Коло в доведенні

Помилка довільної підстави – див. «Випередження основи»

Помилка спірної підстави – див. «Випередження основи»

Т

Тавтологія в доведенні – див. Коло в доведенні

Те саме через те саме – див. Коло в доведенні

Х

«Хиба у вихідному положенні» – див. «Хиба основна»

«Хто занадто багато доводить, той нічого не доводить» – див. Доведення неспівмірне

«Хто занадто доводить, той нічого не доводить» – див. Доведення неспівмірне

«Хто занадто мало доводить, той нічого не доводить» – див. Доведення неспівмірне

ПОКАЖЧИК ВИКОРИСТАНИХ ТЕРМІНІВ

В

Визначення неспівмірне – 37

- вузьке – 37

- широке – 37

«Випередження основи» – 40

«Від сказаного у відносному
смыслі до сказаного безвід-
носно» – 41

«Від смыслу збірного
до смыслу роздільного» – 42

«Від смыслу роздільного
до смыслу збірного» – 42

Д

Доведення неспівмірне – 40

- вузьке – 40

- широке – 40

«До публіки» – 41

К

Коло в доведенні – 39

«Коло порочне» – 40

Н

«Невідоме через
невідоме» – 37

«Не слідує» – 41

П

«Підміна тези» – 39

- «перехід у другий рід» – 39

«Після цього, отже,
внаслідок цього» – 39

Плеоназм у визначенні – 37

Поділ неспівмірний – 38

- вузький – 38

- широкий – 38

Поділ перехресний – 37

Р

Розширення терміну – 38

- більшого – 38

- меншого – 39

С

«Стрибок у поділі» – 38

Т

Тавтологія у визначенні – 37

У

«Узагальнення поспішне» –
39

Учетверіння термінів – 38

Х

«Хиба основна» – 41

ПИТАННЯ

I. Питання

1. Визначення

Питання – звернення, що потребує відповіді (напр., «Хто відкрив Америку?», «Де ти був, Адаме?», «Чи існує «снігова людина»?»).

2. Мова

Речення питальне – граматична (мовна) форма виразу питання.

3. Умова

Засновок питальний – попереднє знання, що міститься в питанні.

Засновок істинний – питальний засновок, що відповідає дійсності.

Напр., питання: «Які міста України є обласними центрами?» передбачає істинний засновок «Деякі міста України є обласними центрами».

Засновок хибний – питальний засновок, що не відповідає дійсності.

Напр., питання: «Чи припиняться в цьому році набіги марсіан на Землю?» передбачає хибний засновок «Мають місце набіги марсіан на Землю».

4. Структура

Невідома питання – питальне слово або частка питання.

Напр., в питанні «Яке видавництво спеціалізується на виданні іноземної літератури?» н.п. буде висловлена питальним словом «яке», а в питанні «Чи корисно вивчати логіку?» – часткою «чи».

Царина невідомої питання – множина значень, які можна підставити замість невідомої питання.

Основа питання – частина питання, яка повинна увійти (з можливою зміною порядку слів) до складу відповіді, яка пропонується.

У вищенаведених прикладах о.п. буде висловлена всіма словами, за винятком відповідних невідомих питання, тобто «яке» та «чи».

Знак питальний – знак, який ставиться в кінці запитання.

5. Поділ

а)

Питання правильне – питання, що сприяє знаходженню відповіді (напр., «Хто першим здійснив кругосвітню подорож?»).

Питання неправильне – питання, що спрямовує запитуючого на хибний шлях.

Питання паралогічне – неправильне питання, в основі якого міститься просте незнання запитуючого про хибність засновку питання.

Напр., питання «В якому році Р. Амундсен першим досяг Північного полюса?» сформульовано неправильно (некоректно), бо запитуючий може не знати, що Р. Амундсен першим досяг у 1911 р. Південного полюса.

Питання софістичне – неправильне питання, що навмисно використовується з метою заплутати відповідаючого.

Прикладами подібних питань є такі: «Яким чином в умовах капіталізму можна ліквідувати безробіття?» або «Де мешкає «снігова людина?»», або «Як побудувати «вічний» двигун?».

Засновки цих питань явно хибні, тому ці питання не просто неправильно сформульовані, сама їхня постановка – софістичний прийом.

а) Помилка питань багатьох – помилка, коли декілька питань приймаються за одне, на яке слід дати пряму відповідь.

Відоме, напр., питання, яке задав один з королів: «Чому мертва риба не збільшує ваги посуду з водою, а жива збільшує?».

Це питання містить у собі п.п.б., бо за ним криються фактично два питання: «Чи дійсно це так?» та «Якщо це так, то яка причина цього?». Засновок питання короля містить в собі позитивну хибну відповідь на перше запитання і тому є хибним.

б)

Питання просте – питання, що не містить як складові частини інших питань (напр., «Де ти був учора?», «Навіщо ви це зробили?»).

Питання складне – питання, яке містить як складові частини інші питання, що об'єднуються логічними зв'язками.

Напр., «Де ти був учора і чим займався?».

В даному випадку перед нами п.с., яке складається з двох простих: «Де ти був учора?» та «Чим ти учора займався?».

в)

Питання закрите – питання, спрямоване на виявлення істинності висловленого в ньому судження.

Прикладами цих питань є такі: «Цей кут прямий, тупий чи гострий?», «Ти підеш в кіно чи будеш читати книгу?».

У першому питанні висловлена вимога знайти істинне судження в переліку з трьох суджень: «Цей кут прямий», «Цей кут тупий», «Цей кут гострий», в другому – в переліку з двох суджень: «Ти підеш в кіно» та «Ти будеш читати книгу».

Питання закрите просте – закрите питання, в якому з'ясується істинність лише одного судження.

Напр., «Чи вірно, що Кравченко успішно захистив дисертацію?», «Чи дійсно у Києві більше мешканців, ніж у Харкові?» тощо.

а) Питання дихотомічне – просте закрите питання, яке вимагає відповіді «так» або «ні».

Так, для питання «Чи існувала Атлантида?» відповідними судженнями будуть два судження, які виключають одне одного: «Атлантида існувала» та «Атлантида не існувала».

Питання закрите складне – закрите питання, в якому з'ясується істинність двох або більше суджень.

Напр., «Бажаєте кави чи чаю?» або «Ви підете в парк чи не підете?».

Питання відкрите – питання, спрямоване на виявлення нових властивостей у явищ, що вивчаються.

Напр., «Коли ти кинув палити?» або «Хто з твоїх приятелів образив цю людину?».

Питання відкрите просте – відкрите питання, в якому міститься лише одне питальне слово.

Напр., «Хто відкрив Америку?», «Де відбувся міжнародний суд над злочинцями Другої світової війни?».

Відповідь на подібні питання відсутня під питальним знаком, є лише її схема. Її можна отримати, підставивши замість питального слова визначене поняття («Колумб», «У Нюрнберзі»).

Питання відкрите складне – відкрите питання, яке включає два і більше питальних слова, що належать до одного і більше суджень, а також питання, в якому питальне слово або слова належать до двох і більше суджень.

Напр., «Де і коли відбулося підписання актів про капітуляцію Німеччини і Японії в кінці Другої світової війни?».

Це п.в.с. містить чотири простих питання:

1) «Де відбулося підписання акту про капітуляцію Німеччини?»

2) «Коли відбулося підписання цього акту?»

3) «Де відбулося підписання акту про капітуляцію Японії?»

4) «Коли відбулося підписання цього акту?»

г)

Питання інформативне – питання, яке полягає у здобутті відомостей, які вже мають місце.

Напр., питання «Які голосні пишуться після шиплячих в українській мові?» є інформативним, бо відповідь на нього можна знайти в будь-якому граматичному довіднику.

Питання навіююче – інформативне питання, яке здійснює той чи інший психологічний вплив на адресата.

Напр., «Коли припиниться розтринькування виробничих фондів на (відомому) заводі?» або «Хто дозволив керівникам (відомого) заводу розтринькувати виробничі фонди?».

Такі питання виправдані лише тоді, коли питальним засновком обох питань є істинне судження «На (відомому) заводі має місце розтринькування виробничих фондів».

Питання пізнавальне – питання, спрямоване на отримання нового знання, тобто питання, на яке відповіді ще немає.

Напр., питання «Бути чи не бути?», з яким шекспірівський герой Гамлет звертається до себе, – пізнавальне, бо відповідь на нього ще не відома – вона пов'язана з роздумами, з аналізом певних обставин, із виробленням нових (для суб'єкта пізнання) уявлень про світ, про життя.

Задача – пізнавальне питання, для отримання відповіді на яке достатньо наявних засобів.

а) Задача, що розв'язується – задача, яка містить несуперечливі умови.

б) Задача, що не розв'язується – задача, що містить суперечливі умови.

Проблема – пізнавальне питання, для отримання відповіді на яке недостатньо наявних засобів.

а) Проблема реальна – проблема, в основі якої лежить правильне питання.

Прикладами п.р. у наш час є питання: «Чи існують позаземні цивілізації?», «В чому причина ракових захворювань?», «Чи існувала Атлантида?».

б) Проблема номінальна – проблема, в основі якої лежить неправильне питання.

Типовим прикладом п.н. може бути наступне питання, що цікавило вчених упродовж декількох століть: «Яким може бути «вічний» двигун?».

У даному випадку постановці цього питання повинна передувати відповідь на відповідне питання: «Чи можливо створити «вічний» двигун?». Лише позитивна відповідь на це питання зробила б вищевказане питання логічно правильним.

д)

Питання звичайне – питання, що вимагає відповіді (напр., «Де ви були?», «Чи вірно вона мислить?»).

Питання незвичайне – питання, що не потребує відповіді, тобто питання, яке містить деяке ствердження або спростування.

Напр., «Хто ж цього не знає?», «Хіба можна діяти таким чином?» тощо.

Ці речення виражають судження «Це знають усі», «Так діяти не можна».

е)

Питання осмислене – питання, що пов'язане з будь-якими певними думками.

Питання неосмислене – питання, що не пов’язане з будь-якими певними думками.

є)

Питання навідне – питання, яке спрямовує думку на пошуки відповіді.

Питання спірне – питання, яке викликає розбіжність.

II. Відповідь

1. Визначення

Відповідь – судження, викликане питанням.

2. Мова

Речення розповідне – граматична (мовна) форма виразу відповіді.

3. Царина пошуку

Царина пошуку відповіді – конкретна сфера знань, до якої звертаються за відповіддю.

Царина пошуку відповіді на питання закрите – сфера пошуку відповіді, що обмежена вибором однієї із запропонованих можливостей.

Царина пошуку відповіді на питання відкрите – сфера пошуку відповіді, що являє собою множину виразів, які визначаються питальними словами (хто? що? коли? який? і т.п.).

4. Поділ

а)

Відповідь істинна – відповідь, судження якої вірно відображає дійсність.

Відповідь хибна – відповідь, судження якої невірно відображає дійсність.

б)

Відповідь суттєва – відповідь, яка будується у відповідності із поставленим питанням.

Відповідь несуттєва – відповідь, що змістовно не пов’язана з питанням, хоча й можлива як істинна.

в)

Відповідь позитивна – відповідь, яка стверджує те, про що питається у питанні.

Відповідь негативна – відповідь, яка спростовує те, про що запитується у питанні.

г)

Відповідь пряма – відповідь, що визначається структурою питання (напр., в.п. на закриті питання «Чи є кит рибою?» буде судження: «Ні, кит не є рибою»).

Відповідь побічна – відповідь, що не є прямою (напр., на вищевказане питання «Чи є кит рибою?» побічною буде відповідь: «Кит належить до ссавців», або на питання «Чи існує життя на планеті Венера?» в.п. буде наступною: «Температура атмосфери цієї планети дорівнює приблизно 475°C»).

Наведені відповіді будуть побічними, бо вони або схема їхньої будови не міститься під питальним знаком. Але з них можна вивести відповіді прямі: «Кит не є рибою» та «На Венері немає життя».

д)

Відповідь допустима – відповідь, що відповідає основі питання або царині його невідомої.

Відповідь недопустима – відповідь, що не відповідає основі питання або царині його невідомої.

Напр., недопустимою буде відповідь: «Київ є центром України» на питання «Яке місто є столицею України?», бо вона не відповідає основі питання «Місто ікс є столицею України».

е)

Відповідь коротка – односкладова відповідь: «так» або «ні».

Напр., на питання: «Чи знайшов ти те, що загубив?» можуть бути отримані обидві короткі відповіді: «так» або «ні».

Відповідь розгорнута – відповідь, в якій повторюються всі елементи питання (напр., на вищенаведене питання «Чи знайшов ти те, що загубив?» може бути отримана, скажімо, наступна в.р.: «Так, я знайшов те, що загубив»).

є)

Відповідь повна – відповідь, що включає інформацію з усіх елементів або складових частин питання.

Напр., на питання відкрите складне: «Ким, коли і у зв'язку з чим був написаний вірш «На смерть поета?»» повною буде

наступна відповідь: «Вірш «На смерть поета» був написаний М.Ю. Лермонтовим у 1837 році у зв'язку із трагічною загибеллю О.С. Пушкіна».

Відповідь неповна – відповідь, що включає інформацію лише щодо окремих елементів або складових частин питання.

Так, на вищенаведене питання «Ким, коли і у зв'язку з чим був написаний вірш «На смерть поета»?» в.н. буде наступною: «Вірш «На смерть поета» написаний у 1837 році».

В даній в.п. не міститься інформації про автора і причини написання вірша.

ПОКАЖЧИК ЗАМІНЕНИХ ТЕРМІНІВ

А

Альтернативне питання – див. Питання, закрите

Б

Базис питання – див. Засновок питальний

Безальтернативне питання – див. Питання, відкрите

В

Визначене питання – див. Питання, закрите

Відповідь не по суті – див. Відповідь, несуттєва

Відповідь по суті – див. Відповідь, суттєва

Д

Дискусійне питання – див. Питання, спірне

Дозволяюче питання – див. Питання, закрите

Доповнююче питання – див. Питання, відкрите

Дослідне питання – див. Питання, пізнавальне

З

Займенникове питання – див. Питання, відкрите

К

Категоріальне питання – див. Питання, відкрите

Комунікативне питання – див. Питання, інформативне

Коректне питання – див. Питання, правильне

Н

Невизначене питання – див. Питання, відкрите

Незайменникове питання – див. Питання, закрите

Некоректне питання – див. Питання, неправильне

Непряме питання – див. Питання, відкрите

Нерелевантна відповідь – див. Відповідь, несуттєва

О

Основна частина питання – див. Основа питання

П

Пасткове питання – див. Питання, софістичне

Передумова питання – див. Засновок, питальний

Питання до дозволу – див. Питання, закрите

Питання до поповнення – див. Питання, відкрите

Питальне речення – див. Речення, питальне

Питальний знак – див. Знак питальний

Пошукова частина питання – див. Невідома питання
Проблемна ситуація – див. Проблема
«Провокаційне» питання – див. Питання, софістичне
Пропозиційне питання – див. Питання, закрите
Просте відкрите питання – див. Питання просте, відкрите
Псевдопроблема – див. Проблема, номінальна

Р

Релевантна відповідь – див. Відповідь, суттєва
Риторичне питання – див. Питання, незвичайне

С

Складне відкрите питання – див. Питання складне, відкрите
Складне закрите питання – див. Питання складне, закрите
Сугестивне питання – див. Питання, навіююче

У

Уловлююче питання – див. Питання, софістичне
Уточнююче питання – див. Питання, закрите
Уявна проблема – див. Проблема, номінальна

Ч

Чи – питання – див. Питання, закрите

Щ

Що – питання – див. Питання, закрите

ПОКАЖЧИК ВИКОРИСТАНИХ ТЕРМІНІВ

В

- Відповідь – 50
- допустима – 51
 - негативна – 50
 - істинна – 50
 - коротка – 51
 - недопустима – 51
 - неповна – 52
 - несуттєва – 50
 - побічна – 51
 - повна – 51
 - позитивна – 50
 - пряма – 51
 - розгорнута – 51
 - суттєва – 50
 - хибна – 50

З

- Задача – 49
- що не розв'язується – 49
 - що розв'язується – 49
- Засновок питальний – 45
- істинний – 45
 - хибний – 45

Знак питальний – 6

Н

- Невідома питання – 45
- її царина – 45

О

Основа питання – 45

П

- Питання – 45
- відкрите – 47
 - дихотомічне – 47
 - закрите – 47
 - звичайне – 49
 - інформативне – 48
 - навідне – 50
 - навіуюче – 50
 - незвичайне – 50
 - неосмілене – 49
 - неправильне – 46
 - осмілене – 49
 - пізнавальне – 48
 - правильне – 46
 - просте – 46
 - складне – 46
 - спірне – 50
- Питання відкрите
- просте – 47
 - складне – 48
- Питання закрите
- просте – 47
 - складне – 47
- Питання інформативне – 48
- навіуюче – 48
- Питання неправильне
- паралогічне – 46
 - софістичне – 46

Питання просте
- відкрите – 47
- закрите – 47
Питання складне
- відкрите – 48
- закрите – 47
Помилка питань
багатьох – 46
Проблема – 49
- номінальна – 49
- реальна – 49

Р
Речення
- питальне – 45
- розповідне – 50
Ц
Царина пошуку відповіді
на питання – 50
- відкрите – 50
- закрите – 50

**Словник
традиційної
етики**

Зміст

Список скорочень.....	59
Передмова.....	60
Основні терміни.....	61-96
I. Загальні проблеми етики.....	61-64
1. Мораль.....	61
2. Цілі й засоби.....	62
3. Етика.....	63
II. Основні сфери моралі.....	65-66
1. Мораль поведінкова.....	65
2. Мораль трудова.....	66
3. Мораль побутова.....	66
III. Основні сторони моралі.....	67-96
A) Діяльність моральна.....	67
1. Поведінка моральна.....	67
а) відхиляюча.....	67
2. Вчинок.....	68
а) типи.....	68
3. Активність.....	69
B) Відносини моральні.....	70
1. Дисципліна.....	70
2. Особа моральна.....	72
3. Особа і суспільство.....	76
B) Свідомість моральна.....	79
1. Свідомість суспільна.....	79
2. Поняття ціннісно-нормативні.....	80
3. Принципи моральні.....	81
а) методологічні.....	81
б) світоглядні.....	84
в) власне моральні.....	85
4. Якості моральні.....	87
а) ідейно-суспільні.....	87
б) характеристики чесності людини.....	89
в) ставлення до інших людей і до себе.....	90
г) ставлення до праці і власності.....	94
д) вольові.....	95
е) почуття моральні.....	96
Допоміжні терміни.....	97-107
Показчики термінів.....	108, 113

Список скорочень, прийнятих у словнику

бурж. – буржуазний
внутр. – внутрішній
держ. – державний
див. – дивись
зовн. – зовнішній
ін. – інші
істор. – історичний
напр. – наприклад
осн. – основний
політ. – політичний
реліг. – релігійний
сусп. – суспільний
сусп-во – суспільство
суч. – сучасний
т.з. – точка зору
т.зв. – так званий
т.ч. – таким чином
у т. ч. – у тому числі
філос. – філософський
х.-н. – хто-небудь
щ.-н. – що-небудь
як.-н. – який-небудь

ПЕРЕДМОВА

Робота являє собою досвід створення словника за тематичним принципом з урахуванням того, щоб її можна було читати як звичайну книгу.

У словнику відображено не всі теми етичної науки, а лише ті, які важливі для розуміння моралі взагалі і сучасних її питань зокрема.

Робота містить два словники: основний, в якому ми прагнули висвітлити специфічно етичні терміни, і допоміжний, до якого включено терміни, що пов'язані з етикою, але, як правило, не виражають її специфіки, тобто психологічні, юридичні, соціологічні тощо.

У кінці словника міститься повний перелік усіх включених до нього термінів із вказівкою відповідних сторінок. Остання обставина викликана потребою швидше віднайти відповідний термін в основному чи допоміжному словниках.

Оскільки етика має виховну мету, то всі терміни, які позначено знаком «-» («мінус»), розцінюються з точки зору наукової етики як негативні, тобто як відхилення від гідної моральної поведінки.

Словник адресовано тим, хто має бажання ознайомитися зі специфікою етики взагалі і краще з'ясувати для себе такі її сторони, з якими у нашому житті доводиться стикатися неодноразово.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

I. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ

1. Мораль

МОРАЛЬ – предмет вивчення **етики**, форма сусп. свідомості і вид **сусп. відносин**, що спрямовані на утвердження самоцінності **особи**, рівності всіх людей у їхньому прагненні до щасливого і гідного життя; виражають **ідеал людяності**, гуманістичну перспективу історії.

МОРАЛЬНІСТЬ – 1) Етичне поняття, яке в загально-прийнятому розумінні є синонімом **моралі**. 2) Ознака волі до **діяння** і самого діяння відповідно до **принципів** і **норм моралі**.

СВІДОМІСТЬ МОРАЛЬНА – форма сусп. свідомості, яка, як і ін. її форми (політ., правова, естетична, реліг. свідомість тощо), є відображенням сусп. буття людей. С. м. фіксує в собі **моральні відносини**, які історично змінюються, являє собою суб'єктивний бік **моралі**.

ДІЯЛЬНІСТЬ МОРАЛЬНА – **діяльність**, за допомогою якої з-поміж усієї багатоманітності сусп. практики людей вирізняється моральний бік, з усіх видів **спонук** (матеріальних інтересів, **звичок**, **схильностей** тощо) – специфічно моральні мотиви: бажання робити **добро**, підкорення почуттю **обов'язку**, прагнення здійснити певні **ідеали**.

ВІДНОСИНИ МОРАЛЬНІ – особливий вид **сусп. відносин**, сукупність залежностей і зв'язків, які виникають у людей у процесі їхньої **моральної діяльності**.

СВОБОДА МОРАЛЬНА – **свобода**, яка охоплює проблеми можливості і спроможності людини бути самостійною, самодіальною і творчою особою, виражати в **моральній діяльності** свою власну істинно людську сутність.

ЯКОСТІ МОРАЛЬНІ – поняття **моральної свідомості**, за допомогою якого виділяються із **сусп. життя** і характеризуються з моральної т.з. найбільш типові риси **поведінки** людей.

ПРИНЦИПИ МОРАЛЬНІ – форма **моральної свідомості**, в якій найбільш узагальнено виражаються **моральні вимоги**.

ВИМОГА МОРАЛЬНА – найпростіший елемент моральних взаємин, в яких перебувають між собою сусп. індивіди.

НОРМА МОРАЛЬНА – одна з найпростіших форм **моральної вимоги**, що виступає у двоякому вигляді – як елемент **моральних відносин** і як форма **моральної свідомості**.

КОДЕКС МОРАЛЬНИЙ – звід **моральних норм**, які приписуються до виконання.

ПРОГРЕС МОРАЛЬНИЙ – висхідний розвиток **моралі** від менш досконалих істор. станів (етапів) до більш досконалих; протилежний регресу моральному.

КРИТЕРІЙ МОРАЛЬНИЙ – об'єктивна істор. необхідність, що певним чином відбивається в **потребах** та **інтересах** людей, класів, соціальних груп, які (потреби та інтереси) відображаються в уявленнях про **справедливість**, **добро** і **зло**, у змісті **моральних вимог**.

2. Цілі й засоби

ЦІЛІ Й ЗАСОБИ – проблема, що виникла в **етиці** як відображення протиріч класового сусп-ва. Справа в тому, що людство ще перебуває на тій стадії розвитку, коли Ц. одних груп людей досягаються за рахунок **блага** ін.. Можна сформулювати таке правило: Ц., для досягнення якої вимагаються неправі З., сама є неправою. Істор. досвід багаторазово свідчить, що застосування, хай навіть вимушене і дозоване, негуманних З. деформує найпрекрасніші Ц.. Тому дуже важливо, щоб конкретно-істор. оцінка тих чи ін. Ц., яка виходить з можливого і відповідних їм З., доповнювалася і коригувалася загальногуманістичною **моральною оцінкою**, що виходить із належного.

ДІЯ МОРАЛЬНА – акт, який викликає певний суспільно значимий результат, має позитивну чи негативну моральну **гідність** (**цінність**), який можна морально оцінити і за здійснення якого людину можна вважати відповідальною.

НАКЛЕП «-» – хибне звинувачення окремої людини, групи, організації, здійснюване з почуття злоби, корисливих спонукань, **зздрості**, **помсти** або з метою ущемлення їхньої **честі**, соціального становища і моральної **гідності**.

ЄЗУЇТИЗМ «-» – антигуманна система **моральних принципів**, яка виникає, як правило, всередині замкнутої групи, організації і служить прихованню чи виправданню аморальної за змістом діяльності, спрямованої назовні цієї групи, організації.

ПРОБАБІЛІЗМ «-» – спосіб **судження**, що обґрунтовує моральну безпринципність доведеними до крайнощів ідеями **скептицизму**. В **етику** був уведений єзуїтами. Найчастіше П. виступає як спосіб виправдання морально неприпустимих і навіть злочинних дій під тим приводом, щоб про їх істинний зміст і **наслідки** не знали або не могли знати. Протилежний **ригоризму**.

МАКІАВЕЛЛІЗМ «-» – поняття, що вживається для характеристики способу **дій** людини (організації), **принципом поведінки** якої (особливо в політиці) є використання будь-яких, у т. ч. й аморальних, **засобів** (напр. **брехні, наклепництва, жорстокості** тощо) для досягнення поставленої перед собою **мети**.

ПЕРФЕКЦІОНІЗМ – тип етичних і моральних вчень, в основі яких лежить ідея **досконалості**, в досягненні якої вбачається кінцева мета людини, а під **добром** і належним розуміється все те, що цьому сприяє.

3. Етика

ЕТИКА – філос. наука, об'єктом вивчення якої є **мораль**.

МЕТАЕТИКА – складова частина **етики**, яка вивчає її методологічні і логічні проблеми.

ЕТИКА НОРМАТИВНА – складова частина **етики**, в якій порушуються і вирішуються проблеми **сенсу життя**, призначення людини, змісту **морального обов'язку** людини, обґрунтовуються певні **моральні принципи** й **норми**, яка тим самим виступає, по суті, як теоретичний розвиток і доповнення **моральної свідомості** сусп-ва чи класу.

АКСІОЛОГІЯ ЕТИЧНА – теорія, що розглядає філос. поняття **моральних цінностей**. Осн. питання А. е.: що таке **добро**, чи являє воно собою об'єктивну властивість певних людських **вчинків** чи просто приписується ним **моральною свідомістю**?

Яким чином люди вбачають **добро** і **зло** у **вчинках** (оцінюють їх)? Які походження і природа поняття добра у моральній свідомості людей?

ДЕОНТОЛОГІЯ – розділ **етики**, в якому розглядаються проблеми **обов'язку** і взагалі обов'язкового (всього того, що виражає **вимоги моралі** у формі приписів).

ЕТИКА ОПИСОВА – галузь етичної науки, яка займається конкретно-соціологічним та історичним аналізом **моралі** того або ін. сусп-ва, описує реальні моральні явища.

КАТЕГОРІЇ ЕТИЧНІ – осн. поняття **етики**, що відображають найбільш суттєві сторони та елементи **моралі** і становлять теоретичний апарат етичної науки.

II. ОСНОВНІ СФЕРИ МОРАЛІ

1. Мораль поведінкова

МОРАЛЬ ПОВЕДІНКОВА – сукупність форм повсякденної поведінки людини, в яких знаходять зовн. вираз **моральні норми**.

ПОВЕДІНКА МОРАЛЬНА – сукупність **учинків** людини, які мають моральне значення, здійснюються нею у відносно тривалий період за постійних чи змінюваних умов.

ПОЗИТИВІЗМ – тут: мотивована поведінка суб'єкта, що виявляється в **діях**, тотожних **вимогам** і **очікуванням** ін. індивідів або соціальних груп. П. як ситуативна реакція або риса **особи** обумовлений потребою суб'єкта в самозапереченні, а також є наслідком **альтруїзму** і спорідненості із інтересами ін. людей. Протилежний **негативізму**.

НЕГАТИВІЗМ «-» – немотивована поведінка суб'єкта, що виявляється в **діях**, навмисно протилежних **вимогам** і **очікуванням** ін. індивідів або соціальних груп. Н. як ситуативна реакція або риса **особи** обумовлений потребою суб'єкта в самоствердженні, захисті свого «Я», а також є наслідком **егоїзму** і відчуження від інтересів ін. людей. Протилежний **позитивізму**.

ЕТИКЕТ – сукупність правил **поведінки**, які регулюють зовн. прояви людських взаємин (ставлення до оточуючих, форми звертання і привітань, поведінка у громадських місцях, **манери** й одяг).

МАНЕРИ – спосіб триматися, зовн. форми **поведінки** і ставлення до ін. людей, сукупність засобів мови (вирази, що вживаються, тон, інтонація) і характерні для людини хода, жестикуляція, міміка (іноді також говорять про М. одягатися); стосуються культури поведінки і регулюються **етикетом**.

ЕТИКА ПРОФЕСІЙНА – **кодекси поведінки**, що приписують певний тип моральних відносин між людьми, які видаються оптимальними з т.з. виконання ними своєї професійної діяльності.

2. Мораль трудова

МОРАЛЬ ТРУДОВА – сукупність ціннісно-нормативних уявлень, в яких відображається ставлення соціальної групи чи сусп-ва в цілому до праці.

СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ – **категорія** для позначення сукупності моральних уявлень сусп-ва, класу, окремої **особи** про трудову діяльність, а також **поведінка**, що визначається цими уявленнями.

СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОСТІ – економічна та **етична категорія**, що характеризує як об'єктивне ставлення людини до засобів виробництва і споживання (форма власності), так і суб'єктивне ставлення людей до предметів сусп. багатства.

3. Мораль побутова

МОРАЛЬ ПОБУТОВА – одна з осн. сфер дії **моралі**, що поширюється на всю область життєдіяльності людини поза її виробничою, політ., науковою і всякою ін. службовою та добровільно-громадською діяльністю.

ПЕРЕЛЮБСТВО «-» – **проступок**, що виражається в порушенні подружньої вірності однією зі сторін. Подружня невірність зазвичай сприймається сусп. свідомістю як **учинок**, який морально відхиляється.

ПРОСТИТУЦІЯ «-» – вид поведінки, що відхиляється. Полягає в торгівлі власним тілом за натуральну чи грошову оплату для задоволення сексуальних потреб. П. – одна з найогидніших форм дегуманізації **особи**, зведення однією людини до рівня **засобу** стосовно ін.. Тому ставлення до неї в моральному плані може бути тільки негативним, що, зрозуміло, повинно поєднуватися з практичною розсудливістю у боротьбі за очищення сусп. моралі від цієї соціально-моральної аномалії.

МОРАЛЬ СІМЕЙНА – одна з найважливіших сфер дії **моралі**, в якій регулюються взаємини між подружжям, батьками і дітьми (та ін. родичами, оскільки між ними підтримуються сімейні зв'язки).

III. ОСНОВНІ СТОРОНИ МОРАЛІ

А) Діяльність моральна

Діяльність моральна – див. с. 61.

ЗВИЧАЙ – складова частина **моральної діяльності**, яка відтворює ті форми **поведінки**, що вже встановилися.

ОСОБА МОРАЛЬНА – суб'єкт **моральної діяльності**.

ВИБІР МОРАЛЬНИЙ – акт **моральної діяльності**, який полягає у тому, що людина, проявляючи свою **автономію**, самовизначається щодо системи **цінностей (ідеалу, принципів)** і способів їх реалізації в **лінії поведінки** чи окремих **вчинках**.

САМОВИХОВАННЯ – одна з осн. сторін **моральної діяльності**, яка полягає в тому, що індивід цілеспрямовано розвиває свої духовні здібності і вдосконалює **спосіб життя**, орієнтуючись на власні уявлення про морально досконалу особу.

1. Поведінка моральна

Поведінка моральна – див. с. 65.

ЛЕГАЛІЗМ «-» – поняття **етики**, що позначає таку поведінку людей, яка лише зовні узгоджується із загальноприйнятими **моральними вимогами**, але не відповідає істинному духу **моралі**. Наукова етика відкидає протиставлення двох **моралей** – зовн. і внутр. («істинної»), сусп. і особистої. З її т.з. неприпустиме моральне **святенництво**, лише зовн. виконання людьми **норм**, які їм приписують, а необхідне їхнє свідоме за-своєння і втілення в життя за глибоким внутр. **переконанням**. Тому **виховання** в людині **свідомості, ідейності, принциповості** є найважливішою стороною **морального виховання**.

ПРАВИЛО ЗОЛОТЕ – одна з нормативних вимог, що виражає загальнолюдський зміст **моралі**. Її найпоширеніше формулювання: «**(не) дій стосовно ін. так, як ти (не) хотів би, щоб вони діяли стосовно тебе**».

а) відхиляюча

ПОВЕДІНКА ВІДХИЛЯЮЧА «-» – особливий вид морального зла, що виражається у негативних відступах від норм та зразків **поведінки**.

Нігілізм моральний – див. с. 83.

Цинізм – див. с. 87.

Розпуста – див. с. 86.

Проституція – див. с. 66.

Дармоїдство – див. с. 94.

2. Вчинок

Вибір моральний – див. с. 67.

РІШЕННЯ МОРАЛЬНЕ – інтелектуальна фаза **морального вибору**: раціональна процедура **моральної свідомості**, яка здійснює вибір **вчинку**, віддаючи перевагу певним **моральним цінностям і нормам**.

КОНФЛІКТ МОРАЛЬНИЙ – специфічна ситуація **морального вибору**, в якій людина, приймаючи **рішення**, констатує у своїй свідомості протиріччя: здійснення кожної з вибраних можливостей **вчинку** в ім'я як.-н. **моральної норми** одночасно призводить до порушення ін. норми, що становить для цієї людини певну **моральну цінність**.

Дія моральна – див. с. 62.

ВЧИНОК – акт **моральної діяльності**, дія, що розглядається з т.з. єдності **мотиву і наслідків, намірів і дій, цілей і методів**.

СВОБОДА ВОЛІ МОРАЛЬНА – **свобода волі**, яка означає, що, здійснюючи **вчинок**, людина робить **моральний вибір** між **добром і злом**, моральним та аморальним.

а) типи

БЛАГОДІЯННЯ – **дія**, яка спрямована на **благо** ін. людини або спільноти і реалізує **обов'язок** людини стосовно ін. людини, сусп-ва; протилежне **злодіянню**.

ЗЛОДІЯННЯ «-» – протилежність **благодіянню і добродіянню, вчинок**, що являє собою моральне зло за характером **діяння і мотиву** та соціальне зло за своїми **наслідками**.

САМОВІДДАНІСТЬ – **моральна якість**, що характеризує такі дії людей, які являють собою акт **самопожертви** – добровільного принесення в жертву своїх інтересів, а іноді й життя заради інтересів ін. людей, досягнення спільної мети в ім'я дорогих їм ідеалів.

ПОДВИГ – акт **героїзму**, пов'язаний із подоланням незвичайних труднощів, **вчинок**, який вимагає від людини максимального напруження волі та сил і суспільно корисний результат якого переважає за своїми масштабами результати звичайних дій.

ПОДВИЖНИЦТВО – вид **моральної діяльності**, виконання **моральних зобов'язань** стосовно ін. людей всупереч край несприятливим соціальним умовам або обставинам особистого життя, ворожому оточуючому середовищу і тиску зовні, стійке перенесення труднощів, незгод, злигоднів, **самопожертва**.

ПРОСТУПОК «-» – **вчинок**, який за своїм змістом являє порушення **вимог моралі**.

ПОМСТА – форма **відплати** кривдникові, здійснювана самим постраждалим чи його близькими, розплата **злом** за зло.

ЗЛОЧИН МОРАЛЬНИЙ «-» – **дія** чи **діяльність**, яка грубо порушує **моральні ідеали і цінності**, викликає моральні та фізичні **страждання** людей, руйнує природне та культурно-істор. середовище, загрожує миру на планеті. З. відрізняється від **проступку** мірою, якою порушуються правові й **моральні вимоги**.

ЗАПРОДАНСТВО «-» – порушення **вірності** спільній справі, **зрада** класових або національних **інтересів**, перехід на бік ворога, видача йому соратників або партійної, держ., воєнної таємниці, навмисне вчинення дій, ворожих спільній справі і вигідних її противникам.

Наклеп – див. с. 62.

3. Активність

ПОЗИЦІЯ ЖИТТЄВА – система **поведінки особи**, що визначається її **переконаннями, ідейністю, совістю**.

САМОДІЯЛЬНІСТЬ і **ТВОРЧИСТЬ МОРАЛЬНІ** – активне і вільне дотримання людиною **вимог моралі**, в якому вона утверджується як **моральна особа**, спроможна не тільки підкорятися покладеним на неї **обов'язкам**, а й самостійно ставити перед собою моральні цілі і здійснювати їх без зовн. (не тільки матеріального, а й духовного) примушення.

ІНІЦІАТИВА МОРАЛЬНА – **ініціатива**, яка характеризується тим, що людина бере на себе більшу міру **відповідальності**, ніж того вимагає просте дотримання загальноприйнятих **норм**.

ПРИКЛАД МОРАЛЬНИЙ – форма **ініціативи**, яка проявляється в тому, що **дії** однієї людини (групи **осіб**, колективу) стають взірцем для **поведінки** інших.

ІНІЦІАТИВНІСТЬ – **моральна якість**, що характеризує людину (колектив, широкі маси людей) з т.з. громадської активності, яку вона проявляє, і виражається у свідомій діяльності, спрямованій на здійснення певних **моральних принципів** та **ідеалів**.

ГЕРОЇЗМ – форма **поведінки**, яка з морального погляду являє собою **подвиг**.

Подвиг – див. с. 69.

Подвижництво – див. с. 69.

Б) Відносини моральні

1. Дисципліна

ДИСЦИПЛІНА ТРУДОВА – регульований нормами права, **моралі**, громадською думкою, **звичаями** і **традиціями** порядок **поведінки** у сфері трудової діяльності.

Звичай – див. с. 67.

ЗВИЧКИ – **дії** і **способи поведінки**, які сформувалися в результаті багаторазового повторення і виконання яких у подібних ситуаціях стало **потребою**. У соціальному плані З. є елементом моральних відносин, одним із способів регулювання поведінки людей.

Вимога моральна – див. с. 62.

Норма моральна – див. с. 62.

ОБОВ'ЯЗОК МОРАЛЬНИЙ – **моральна вимога**, коли вона виступає як **зобов'язання** людини, як завдання, яке на неї покладається.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ МОРАЛЬНЕ – **зобов'язання**, яке вимагає дотримання **вірності** даним обіцянкам, їхнє виконання.

ПЕРЕКОНАННЯ МОРАЛЬНЕ – 1) глибоко вкорінені у **свідомості** людини моральні уявлення (**норми, принципи, ідеали**

тощо), яких вона вважає для себе за необхідне дотримуватися; 2) передача моральних уявлень від однієї людини до ін., від сусп-ва до окремих його членів, що здійснюється ненасильницькими методами, здебільшого шляхом роз'яснення.

ДОВІРА – ставлення до **дій** ін. **особи** і до неї самої (співучасника у спільній справі, партнера по угоді, керівника, друга), яке ґрунтується на **переконаності** в її **правоті, вірності, добросовісності, чесності, щирості**.

ВДЯЧНІСТЬ – ставлення людини до **особи**, яка в минулому надала їй **благодіяння, послугу**. Виражається в особливому почутті готовності відповісти взаємним благодіянням і у відповідних практичних діях.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МОРАЛЬНА – **категорія етики**, що характеризує **особу** з т.з. виконання нею **моральних вимог**, які висуваються сусп-вом. Виражає ступінь участі особи і соціальних груп як у їх власному моральному вдосконаленні, так і у вдосконаленні **сусп. відносин**.

САНКЦІЯ МОРАЛЬНА – підтвердження **моральних вимог** шляхом схвалення чи осуду вже здійснених **учинків** людей (а також суспільних явищ).

ЗАОХОЧЕННЯ МОРАЛЬНЕ – заохочення, що полягає у схваленні, яке враховує не тільки результати **дії**, а й її **мотиви**; протилежне **покаранню моральному**.

ВІДПЛАТА – винагорода або **покарання** людини за здійснені нею **дії** відповідно до їх **моральної цінності**.

ПОКАРАННЯ МОРАЛЬНЕ – **покарання**, пов'язане з визначенням його кінцевих цілей: здійснюється П. з **помсти** з **метою** усунення ін. людини чи виправлення людини, яка провинилася (вчинила **злочин**); протилежне **заохоченню моральному**.

ЄДНІСТЬ СЛОВА Й ДІЛА – сусп. і **моральний принцип**, який втілюється стосовно **особи** у вимозі **чесності, порядності, стійкості** у виконанні **обов'язку**. Осн. зміст принципу Є. с. й д. пов'язаний з **діяльністю** політ. і громадських організацій та діячів, які їх очолюють і представляють; протилежна **розриву слова й діла**.

РОЗРИВ СЛОВА Й ДІЛА «-» – нерішучість або навмисна відмова правдиво висвітлювати процеси, які розвиваються у сусп-ві, неспроможність реалізувати в політиці публічно заявлені цілі й програми. Причина розладу між С. і Д. вкорінена не стільки в **моральній свідомості** політиків, їхньому **лицемірстві**, **браку мужності**, моральної зрілості, **переконаності**, скільки в тому, що у пропаганді, **ідеології** висуваються положення, які відповідають **моральному ідеалу** і розраховані на схвалення громадською думкою, тимчасом як фактична політика має корисливий характер і служить **інтересам** привілейованих верств населення, які насправді протистоять громадськості. Красиві слова виявляються прикриттям негідних справ; протилежний **єдності слова й діла**

Приклад моральний – див. с. 70.

АВТОРИТЕТ МОРАЛЬНИЙ – **авторитет**, який завойовується послідовним служінням **інтересам** народу і не декретується згори, ґрунтується на об'єктивній оцінці **діяльності** осіб та організацій; протилежний **культу особи**.

2. Особа моральна

Особа моральна – див. с. 67.

АВТОНОМІЯ МОРАЛЬНА – **автономія**, яка дозволяє, зберігаючи людську **гідність** і **відповідальність**, бути вільним від довільних соціальних установок, диктату влади і не втрачати **самовладання** перед лицем стихії, недуги чи загрози смерті.

ПРАВОТА – становище (стан), яке виражає певний **моральний** (а також правовий, політ. чи науковий) **стосунок**, у котрому людина знаходиться щодо сусп-ва, ін. людей; протилежна **провині**.

ПРОВІНА «-» – протилежне **правоті** становище (стан), в якому виявляється людина, котра порушила **моральні** чи правові **норми**, вчинила **проступок** чи **злочин**.

ПОКАЯННЯ – один із механізмів морального самовдосконалення **особи**. Проявляється як дієвий жаль індивіда з приводу своїх негідних учинків, що супроводжується твердим рішенням не повторювати їх і через виправлення **наслідків** або через **по-**

карання, яке накладається на себе, відновити порушений ними баланс **справедливості**.

СОРОМЛИВІСТЬ – один із проявів **моральної самосвідомості особи**. **Моральне почуття**, в якому людина засуджує свої дії, **мотиви і моральні якості**; протилежна **безсоромності**.

РЕПУТАЦІЯ – думка про моральне обличчя тієї чи ін. людини (колективу), яка склалася в оточуючих з огляду на її попередню поведінку і виражається у визнанні її заслуг, **авторитету**, в тому, чого від неї очікують надалі, яка міра **відповідальності** на неї покладається і як оцінюють її **вчинки**.

ГІДНІСТЬ – моральне поняття, що виражає уявлення про **цінність** будь-якої людини як **особи**, особливе моральне ставлення до неї з боку сусп-ва, в якому визнається цінність особи.

ЧЕСТЬ – поняття **моральної свідомості і категорія етики**, згідно з якими **моральна цінність особи** пов'язується з конкретним сусп. становищем людини, родом її діяльності і моральними заслугами, які за нею визнаються.

СУМЛІННІСТЬ – поняття **моральної свідомості та етики**, що характеризує чесне, старанне виконання **особою** своїх **зобов'язань, морального обов'язку**. С. тісно пов'язане з такими **моральними якостями**, як **чесність, правдивість, працьовитість** тощо. Протилежна несумлінності.

КУЛЬТУРА МОРАЛЬНА ОСОБИ – характеристика морального розвитку **особи**, в якій відображається ступінь освоєння нею морального досвіду сусп-ва, спроможність органічного і послідовного здійснення у **поведінці** і стосунках з ін. людьми **цінностей, норм і принципів**, готовність до постійного **самовдосконалення**.

ЗДОРОВ'Я МОРАЛЬНЕ ОСОБИ – комплексна характеристика моралі індивіда, яка передбачає імунітет до різних видів соціального зла, представлених у **моралі**, моральну чистоту **вчинків і задумів**, турботу людини про своє моральне обличчя, **авторитет** в очах оточуючих і самоповагу.

СТИЛЬ ЖИТТЯ – певний тип **поведінки особи** або групи людей, який фіксує стійко відтворювані риси, **манери, звички**, смаки, **схильності**, одна з характеристик **способу життя**. По-

няття «С. ж.» має очевидний моральний сенс, оскільки формування власної особи прямо співвідноситься з інтересами сусп-ва.

НАВИЧКИ – дії, які людина настільки засвоїла в процесі тривалих вправ, що почала здійснювати їх більш або менш автоматизовано. За своїм соціальним змістом Н. морально нейтральні і можуть бути предметом **моральної оцінки** лише в контексті **оцінки особи**, яка для успішного і ефективного досягнення **мети** засвоює (або ні) необхідні Н.

Звички – див. с. 70.

ПЕРЕЖИТКИ «-» – **мораль**, **звички**, погляди, які успадковані від соціально-культурних систем, що відійшли в минуле, і зберігаються в нових сусп. умовах.

Відповідальність моральна – див. с. 71.

ОБОВ'ЯЗОК – одна з осн. **категорій етики**, перетворення **вимоги моралі**, яке однаковою мірою стосується всіх людей, на особисте завдання даної конкретної **особи**, сформульоване щодо її становища в ситуації, в якій вона знаходиться в даний момент.

ПОШУК МОРАЛЬНИЙ – один із проявів **моральної діяльності**, яка особливо інтенсивно здійснюється в моменти прийняття **особою** відповідальних рішень в ситуації **морального вибору**, при вирішенні складних, заплутаних **моральних конфліктів**.

Свобода моральна – див. с. 61.

САМОКОНТРОЛЬ – самостійне регулювання **особою** своєї поведінки, її мотивів і спонук, складова частина системи **моральних відносин** сусп-ва, яка включає як різні форми контролю сусп-ва над поведінкою окремих його членів, так і особистий контроль кожного над собою.

САМООЦІНКА – **моральна оцінка** своїх власних **вчинків**, **моральних якостей**, **переконань**, **мотивів**; один із проявів **моральної самосвідомості** і **совісті особи**.

СОВІСТЬ – **категорія етики**, що виражає нерозривний зв'язок **моралі** і людської **особи**, який характеризує спроможність особи здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе **моральні обов'язки**, вимагати від себе

їх виконання і здійснювати **самооцінку** здійснюваних учинків, один з виразів моральної самосвідомості особи.

Самовиховання – див. с. 67.

САМОСВІДОМІСТЬ МОРАЛЬНА – основу моральної С. **особи** становлять **переконання** та її власне ставлення до них – **переконаність**. Завдяки тому, що особа узагалі може і повинна скеровувати і контролювати свої дії, вона має **моральну відповідальність**. Ставлення людини до себе як **моральної особи** виражається в поняттях **гідності** і **честі**. Спроможність реалізувати свої переконання шляхом самостійного регулювання своїх дій – це **совість**. Коли людина розуміє зв'язок своїх **переконань, самооцінок і самоконтролю** з об'єктивним ходом соціально-істор. розвитку, з **інтересами** сусп-ва і людей, можна говорити про її **свідомість**. Усі ці елементи становлять структуру моральної С. людини. Моральна С. – це не усвідомлення власної значимості, а усвідомлення власної відповідальності. Для неї більш характерний стан **провини**, аніж стан **задоволення**.

СХИЛЬНОСТІ МОРАЛЬНІ – сторона духовного образу **особи** (поряд із **переконаннями, почуттями, звичками**); психічна здатність людини здійснювати моральні вчинки без самоспонування, за внутр. потребою, не лише з почуття **обов'язку**, а й за особистим бажанням, коли виконання **моральної вимоги** стає власним інтересом особи.

Переконання моральне – див. с. 70.

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНЕ – одна із важливих сторін багатогранного процесу становлення **особи**, оволодіння індивідом **моральних цінностей**; вироблення ним **моральних якостей**, здатності орієнтуватися на **ідеал**, жити згідно **принципам, нормам і правилам моралі**, коли переконання і уявлення про належне втілюються у реальних вчинках і поведінці.

ХАРАКТЕР МОРАЛЬНИЙ – цілісна сукупність **моральних якостей особи**, які є об'єктом **моральної оцінки** і предметом **морального виховання**.

ПОЧУТТЯ МОРАЛЬНІ – емоційний бік духовної діяльності **особи**, який характеризує, поряд із **переконаннями**, її суб'єктивну моральну позицію.

ЕМОЦІЇ МОРАЛЬНІ – **емоції**, до яких можна віднести, напр., переживання почуття схвалення й осуду, **задоволення**, радості, симпатії і незадоволеності, антипатії, а також **гнів**, **сором**, відразу, **обурення**, **співчуття**, однак лише в тому випадку, якщо в них проявляється **моральна оцінка** людиною своїх власних або чужих **учинків**. Таку емоційну форму моральної оцінки слід відрізнити від таких самих переживань, які проявляються зовні і за якими не приховується нічого, крім особистих інтересів, **схильностей**, **звичок**, симпатій, антипатій.

3. Особа і суспільство

СЕНС ЖИТТЯ – поняття **етики** і морально-світоглядні уявлення, завдяки яким людина співвідносить себе і свої вчинки з вищими цінностями, **ідеалом** (вищим благом) і тим самим отримує можливість виправдати себе у своїх власних очах перед обличчям ін. людей або я.-н. **авторитета**.

Позиція життєва – див. с. 69.

Обов'язок – див. с. 74.

ІНТЕРЕС МОРАЛЬНИЙ – прагнення до виконання **обов'язку**, безкорислива мотивація **вчинків**.

Дисципліна трудова – див. с. 70.

Репутація – див. с. 73.

ВЗАЄМОДОПОМОГА – відносини між людьми, що ґрунтуються на спільності **інтересів і цілей**.

СОЛІДАРНІСТЬ – єдність **переконань і дій**, **взаємна допомога** і підтримка, що ґрунтуються на спільності **інтересів** і необхідності здійснення спільних **цілей**. С. стає **моральною вимогою** для того чи ін. класу, нації, їх партійних організацій і спілок, коли виникає об'єктивна необхідність у спільному виступі заради виконання певних істор. завдань.

ФІЛАНТРОПІЯ – форма **гуманізму**, сукупність моральних уявлень і дій, спрямованих на надання допомоги знедоленим, жебракам, калікам, слабким та ін. особам, котрі потерпіли

життєву катастрофу і перебувають у вкрай тяжкому становищі, яке вони не можуть змінити.

ТОВАРИСТВО – стосунки між людьми, в основі яких лежить спільність **інтересів і цілей**, та обумовлені ними **солідарність**, взаємна **повага і довіра**.

ДРУЖБА – форма міжособових стосунків, що ґрунтується на спільності **інтересів** та взаємній прив'язаності. Як сила, що об'єднує людей, Д. завжди вважалася важливою соціально-**моральною цінністю**. Не випадково у широкому сенсі поняття Д. означає не лише міжособові, а й соціальні відносини (Д. народів, договір про Д. між державами тощо). **Моральна цінність** конкретної Д. визначається її суспільною спрямованістю, **принципами**, що лежать в її основі. З т.з. наукової етики в основі **моральної оцінки** Д. лежить **моральність** її спільних **цілей і принципів** (чи служить Д. досягненню високої сусп. мети, чи виходить з приватних, групових інтересів).

Поведінка відхиляюча – див. **с. 45**.

КОНФОРМІЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – **конформізм**, що характеризується відмовою людини від себе як морально самостійної особи, від **вибору вчинку по совісті** як незалежної від тиску ситуації. Це призводить до покладання **відповідальності** на зовн. фактори (речі, сусп. інститути тощо). **Моральна відповідальність** конформізму проявляється і в догматичному дотриманні стандарту **дії** та стереотипу думки, і в орієнтації на диктат мінливої **моди**.

ІНДИВІДУАЛІЗМ «-» – **принцип** обґрунтування **моральності і вибору** орієнтації, **лінії поведінки**, що базується на світоглядній позиції, яка протиставляє т.з. індивіда, взятого поза його соціальними зв'язками, сусп.-ву, всякій соціальності. Сусп.-во, виходячи з цієї позиції, є чимось привнесеним, побічним стосовно природи людини, покликаної утверджувати свою індивідуальність і мораль усупереч «зовн.», соціальним залежностям. Т.ч., І. означає відречення людини від власної культурно-істор. сутності, від того змісту людського життя, яким воно може бути наповнене тільки в системі сусп. зв'язків між людьми. По суті справи, І. ворожий всякому особовому

розвитку людини, особливо її розвитку як морального суб'єкта, оскільки, лише виходячи за рамки безпосередньо індивідуального існування, людина знаходить себе як морально самостійну особу. І. же, відводячи її від сприйняття соціальних проблем як своїх особистих і позбавляючи її відкритості назустріч долям ін. людей, прирікає індивіда на світоглядну замкнутість. Моральна орієнтація І. – це **егоїзм**, нерідко такий, що спирається на **критерії утилітаризму і гедонізму**, у крайніх формах він призводить до **анархізму, цинізму і нігілізму**. Характерні індивідуалістичні якості – **користолюбство, марнославство, честолюбство, кар'єризм, чванство**. Відтак І. такий самий антигуманний, як і апеляція в **моралі** до зовн., безликих сил. Тому протиставлення І. цим силам лише зовн., а в кінцевому підсумку – уявне; протилежний колективізму.

ЕГОЇЗМ «-» – життєвий **принцип і моральна якість**, що характеризує людину з т.з. її ставлення до сусп-ва та ін. людей. Означає віддання переваги при **виборі лінії поведінки** власним інтересам перед інтересами сусп-ва і є найбільш відкритим проявом **індивідуалізму**; протилежний **альтруїзму**.

ЕГОЦЕНТРИЗМ «-» – тут: 1) **Моральний принцип** за яким **особа** вважається центром Всесвіту. В **етиці** цей принцип лежить в основі вчення про особистий інтерес, особисту користь і вигоду як основу **моралі**. 2) Негативна, хвороблива риса характеру, яка проявляється в крайньому індивідуалізмі, **егоїзмі**.

КАР'ЄРИЗМ «-» – **моральна якість**, що характеризує **поведінку** й особу людини, яка підкоряє всю свою громадську діяльність **меті** просування по службі, готова виконувати **вимоги**, що пред'являють до неї, лише настільки, наскільки це сприяє поліпшенню її офіційного становища. К. – один із виразів **егоїзму** у сфері службової діяльності, який, однак, лицемірно виступає під маскою відданості і безкорисливого служіння спільній справі (сусп-ва в цілому, організації, установи, підприємства). Для кар'єриста життєвим принципом є не служіння сусп. інтересам, а лише зовн. демонстрація відданості вказівкам вищих офіційних інстанцій. Кар'єрист вирізняється безпринципністю. Пристосовуючись до обстановки, він легко змінює **переконання**

залежно від ситуації, використовує заради особистих цілей негідні засоби (шлюби з розрахунку, підлог, догідництво тощо). Для кар'єриста характерна байдужість до долі людей та інтересів справи.

В) Свідомість моральна

1. Свідомість суспільна

Свідомість моральна – див. с. 61.

РОЗУМ МОРАЛЬНИЙ – розвинута здатність сусп. людини осмислювати соціальну дійсність і саму себе в моральних і взагалі ціннісних характеристиках.

Сенс життя – див. с. 76.

ІДЕАЛ МОРАЛЬНИЙ – поняття **моральної свідомості**, в якому **моральні вимоги**, що пред'являються до людей, виражаються у вигляді образу морально досконалої особи, уявлення про людину, котра втілила в собі всі найвищі моральні якості.

Якості моральні – див. с. 61.

ПЕРЕКОНАНІСТЬ – суб'єктивне ставлення людини до своїх учинків і переконань, в якому проявляється її впевненість у власній правоті.

Обов'язок – див. с. 74.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ – поняття **моральної свідомості**, що виражає не ту чи ін. **цінність, благо**, а їхнє загальне співвідношення між собою і конкретний розподіл між індивідами, певний порядок людського співжиття, що відповідає уявленням про сутність людини в її невід'ємних правах; протилежна несправедливості.

ДОБРО – одне з найбільш загальних оціночних понять **моралі і категорія етики**, виражає позитивне моральне значення явищ сусп. життя в їх співвіднесеності з **ідеалом**; протилежне **злу**.

ЗЛО «-» – одне з осн. понять **моральної свідомості й етична категорія**, позначає негативні сторони дійсності, **діяльності** людей і стосунків між ними; протилежне **добру**.

Принципи моральні – див. с. 61.

Норма моральна – див. с. 62.

ЗАПОВІДЬ – моральна норма, представлена в моральній свідомості у вигляді повеління, що виходить від як.-н. авторитетної особи.

Кодекс моральний – див. с. 62.

ОЦІНКА МОРАЛЬНА – схвалення або осуд моральною свідомістю різних явищ соціальної дійсності, при яких вони встановлюють відповідність або невідповідність **вчинку** (а також **мотиву** чи **поведінки** в цілому), рис **характеру особи**, сусп. **способу життя** певним **моральним вимогам**.

СУДЖЕННЯ МОРАЛЬНЕ – вислів, що виражає як.-н. положення **моралі** у формі припису або **оцінки**.

МОРАЛІЗУВАННЯ «-» – **оцінка** тих чи ін. сусп. явищ, що ґрунтується не на аналізі об'єктивних закономірностей розвитку дійсності, а на абстрактних ідеалах і побажаннях.

ПАНІКА МОРАЛЬНА «-» – крайній випадок **моралізування**, особливий стан масової свідомості, який гостро емоційно реагує на соціальну напруженість.

ЦІННОСТІ МОРАЛЬНІ – форма **моральних відносин** сусп. ва. Під Ц. розуміють, по-перше, моральне значення, **гідність особи** (групи осіб, колективу) та її **вчинків** або моральні характеристики сусп. інститутів; по-друге, ціннісні уявлення, що стосуються сфери **моральної свідомості**, – **моральні норми, принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості, щастя**.

МИРОЛЮБНІСТЬ – тут: **принцип моралі**, що ґрунтується на визнанні людського життя вищою соціально-моральною **цінністю** та утверджує підтримання і зміцнення миру як **ідеал** відносин між народами і державами.

2. Поняття ціннісно-нормативні

Цінності моральні – див. с. 80.

БЛАГО – загальне поняття, що вживається для позначення позитивної цінності предметів і явищ.

Добро – див. с. 79.

ДОБРОЧЕСНІСТЬ – поняття **моральної свідомості**, що служить узагальненою характеристикою позитивних стійких **моральних якостей особи**; притлежна **ваді**.

ВАДА «-» – негативна (підлягаюча **моральному осуду**) **якість людського характеру**, явлення морального зла в індивідуальній свідомості та поведінці; протилежна **добročесності**.

Зло – див. с. 79.

Справедливість – див. с. 79.

Сенс життя – див. с. 76.

Дружба – див. с. 77.

ЩАСТЯ – поняття **моральної свідомості**, що позначає такий стан людини, який відповідає найбільшій внутр. задоволеності умовами свого буття, повноті й осмисленості життя, здійснення свого людського призначення; протилежне **нещастю**.

3. Принципи моральні

Принципи моральні – див. с. 61.

а) методологічні

РЕЛЯТИВІЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – методологічний принцип тлумачення природи **моралі**, який виражається у тому, що моральним поняттям і уявленням надається відносний, мінливий і умовний характер. В кінцевому підсумку Р. м. приводить до **суб'єктивізму** у тлумаченні моральних понять і суджень, до заперечення у них будь-якого об'єктивного змісту; протилежний **абсолютизму моральному**.

АБСОЛЮТИЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – методологічний принцип тлумачення природи **моралі**, у відповідності до якого моральні поняття трактуються, як вічні та незмінні початки (закони всесвіту, апіорні істини або божественні заповіді), що не пов'язані з умовами **сусп. життя** людей, з їхніми **потребами**, з істор. законами розвитку людства; протилежний **релятивізму моральному**.

ДОГМАТИЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – принцип, що характеризує ставлення людини до морального вчення, прихильницею якого вона є; означає сліпу відданість положенням або **вимогам** як.-н. **моралі**, без розумного їх обґрунтування і розуміння

їхнього сусп. значення, безумовне дотримання цих вимог, без аналізу конкретної ситуації, в якій вони здійснюються, і соціальних наслідків, які звідси випливають.

АВТОРИТАРИЗМ «-» – форма **морального догматизму**, що проявляється у способі обґрунтування **моральних вимог**. Авторитарне розуміння **моралі** виходить із того, що вищим або навіть єдиним обґрунтуванням її вимог є вказівка на авторитетну особу, від якої ці вимоги виходять. Для А. характерне проголошення безумовної віри у непогрішність носія **авторитету** і сліпе підкорення йому. З цього погляду особливо характерна ідеологія «вождизму» та **нігілізму** (тобто заперечення значення будь-якого, в т. ч. **морального, авторитету** в житті сусп-ва).

Конформізм моральний – див. с. 77.

ФЕТИШИЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – сукупність хибних уявлень і стереотипів, що виражаються у наданні сусп. явищам такого морального змісту, який не відповідає їхній соціально-істор. ролі.

Моралізування – див. с. 80.

ФОРМАЛІЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – різновид **морального догматизму**, що проявляється у способі виконання **моральних вимог**: у суто зовн. дотриманні **заповідей і норм**, у формальному виконанні **обов'язку**, коли людина не задумується над соціальним значенням своїх учинків, не усвідомлює дійсного сенсу своєї моральної діяльності або не спроможна мотивувати її з т.з. **потреб** сусп-ва й людини.

РИГОРИЗМ «-» – різновид **морального формалізму, моральний принцип**, що характеризує спосіб виконання **вимог моралі** і полягає у суворому й неухильному дотриманні певних **моральних норм** безвідносно до конкретних обставин, у безумовному підкоренні **обов'язку**, навіть усупереч доцільності, **інтересам** людей і сусп-ва; протилежний **пробабілізму**.

ФАРИСЕЙСТВО «-» – **моральна якість**, що характеризує **особу** з т.з. способу виконання нею **моральних вимог**; один із конкретних виразів **морального формалізму**, вид **лицемірства** і **святенництва**. Полягає в неухильному, однак суто зовн. фор-

мальному, або показному, виконанні моральних правил, оскільки вони отримали офіційну санкцію або закріпилися у **традиції**.

РІВНІСТЬ МОРАЛЬНА «-» – формальний **принцип моралі**, згідно з яким **моральні вимоги** однаковою мірою повинні поширюватися на всіх людей незалежно від їхнього сусп. становища та умов життя.

Легалізм – див. с. 67.

ФАНАТИЗМ «-» – поняття, що вживається для **оцінки характеру переконань і поведінки** людей, в яких проявляється сліпа, некритична прихильність до сповідуваної ідеї й упереджене ставлення до всіх ін. учень, яке виключає розумний підхід. Як принцип поведінки Ф. означає повну нетерпимість до інакодумців, яка супроводжується звичайно жорстокістю (крайній випадок – бузувірство), використанням будь-яких **засобів** і принесенням людей у жертву заради поставленої **мети**, відмова вирішувати ідейні конфлікти засобами **переконання** і розумного доведення.

СКЕПТИЦИЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – погляд на людину і сусп-во, який принижує їхні моральні можливості, заперечує їхню моральну дієздатність. **С. м.** може проявлятися у найрізноманітніших формах, напр. у твердженні, що людина за своєю природою зла, неспроможна чинити морально, не може пізнати істинний зміст **добра** і свідомо, добровільно прагнути до його здійснення, або у запереченні можливості подолати соціальні і моральні пороки сусп-ва, створити справедливий і гуманний лад, втілити **моральний ідеал**. Як правило, С. такого роду пов'язаний із невірою в **моральний прогрес**. Скептичні уявлення про моральну дієздатність людини поширюються у **моральній свідомості** сусп-ва та етичних теоріях у періоди занепаду і наближення руйнування того чи ін. сусп. ладу.

Пробабілізм – див. с. 63.

НІГЛІЗМ МОРАЛЬНИЙ «-» – **принцип**, що характеризує ставлення людини до **моральних цінностей** сусп-ва, означає заперечення спільних для всіх **моральних норм, принципів та ідеалів**, невизнання будь-яких сусп. авторитетів.

КВІЄТИЗМ «-» – форма **морального нігілізму**, що виражає бурж. настрої безсилля, втоми, апатії, поширені у міщанському середовищі. У будь-яких моральних приписах К. вбачає замах сусп-ва на **свободу** «природної» людини. Відкидаючи бурж. мораль, дух торгашества, **кар'єризму** і **споживацтва**, К. закликає зберегти моральну чистоту шляхом граничного скорочення соціальних зв'язків, пасивного дотримання **моральних зобов'язань**, відмови від громадянськості та **відповідальності** за стан справ у сусп-ві. Якщо в минулому К. у відомих ситуаціях міг бути засобом самозахисту **особи** від загальної деморалізації, то в суч. епоху революційного перетворення сусп-ва він позбувається всякого гуманного змісту. Чинячи перепони соціальній активності мас, навіюючи ілюзорний душевний спокій, К. здатний завдати особі лише найсерйознішої шкоди.

ВОЛЮНТАРИЗМ «-» – суб'єктивний принцип розуміння **моральної діяльності**; характеристика особистої позиції, **вчинків**, поглядів людини, що відзначаються відвертим свавіллям.

Єзуїтизм – див. с. 63.

б) світоглядні

ОПТИМІЗМ – погляд на загальний хід істор. змін, відповідно до якого завжди існує можливість наблизити дійсність до ідеалу **добра, переконання** у досягненні врешті-решт його торжества над злом, а **справедливості** – над несправедливістю, у здатності людини до безмежного соціального розвитку і морального вдосконалення; протилежний **песимізму**.

ПЕСИМІЗМ «-» – погляд, згідно з яким у світі переважає **зло**, людина приречена на **страждання** і майбутнє не обіцяє їй нічого доброго; протилежний **оптимізму**.

МЕЛІОРИЗМ «-» – т.з. на співвідношення **добра** і **зла** в процесі розвитку світу, що претендує на подолання крайнощів **оптимізму** й **песимізму**.

ГУМАНІЗМ – **моральний принцип**, в основі якого лежить **переконання** у безмежності можливостей людини та її спроможності до вдосконалення, **вимога свободи** і захисту **гідності особи**, ідея про право людини на **щастя** і про те, що задоволення її потреб та інтересів повинно бути кінцевою метою сусп-ва.

Солідарність – див. с. 76.

ПАТРІОТИЗМ – тут: **моральний принцип**, який в узагальненій формі виражає почуття **любові** до Батьківщини, турботу про її **інтереси** і готовність до захисту її від ворогів; протилежний **космополітизму**.

КОСМОПОЛІТИЗМ «-» – байдуже ставлення до Вітчизни, зречення національних традицій і **культури**; риса світогляду, для якої характерне обстоювання необхідності заміни національного громадянства світовим. виражає занепадницьку ідеологію; протилежний **патріотизму**.

ФАТАЛІЗМ **МОРАЛЬНИЙ** «-» – **фаталізм**, пов'язаний з проповіддю **смирнення**, непротивлення долі, яка прирікає людей на пасивність і покірність, на відмову від боротьби за перевлаштування сусп-ва.

Індивідуалізм – див. с. 77.

ЛЮДИНОНЕНАВИСНИЦТВО «-» – **принцип поведінки і переконань**, який обґрунтовує пригнічення, придушення й експлуатацію людини, аж до виправдання найбільш жорстоких форм **насильства** і масового знищення цілих націй, соціальних груп і прихильників ін. віри, один із крайніх проявів **аморалізму**; протилежне **людинолюбству**.

МІЗАНТРОПІЯ «-» – різновид **людиноненависництва**, особиста характеристика, яка полягає в тому, що індивід уникає людей, втомлюється від них, тяжіє до самотності.

в) власне моральні

ВИМОГЛИВІСТЬ – пред'явлення високих **моральних вимог** до людини і визнання її **відповідальності** за їхнє виконання.

АЛЬТРУЇЗМ – **моральний принцип**, що приписує **співчуття** ін. людям, безкорисливе служіння їм і готовність до самозречення в ім'я їхнього **блага** і **щастя**; протилежний **егоїзму**.

Самовідданість – див. с. 68.

Подвижництво – див. с. 69.

Егоїзм – див. с. 78.

Єзуїтизм – див. с. 63.

Макіавеллізм – див. с. 63.

УТИЛІТАРИЗМ «-» – тут: **принцип поведінки**, який виражається у підкоренні всіх **учинків** отриманню матеріальної користі, вигоди, егоїстичному розрахунку; рівнозначний вузькому практицизму, запереченню піднесених мотивів, применшенню ролі духовних інтересів людини.

ГЕДОНІЗМ «-» – спосіб обґрунтування **моралі** та тлумачення її природи і **цілей**, відповідно до якого весь зміст різноманітних **моральних вимог** зводиться до спільної мети – отримання **насолоди** та уникнення **страждання**; протилежний **аскетизму**.

ГУЛЬТЯЙСТВО «-» – **стиль життя**, який підносить байдикування до **моральної норми**, соціально-моральна установка, що виходить із тези про несумісність продуктивності праці з принципами «благопристойної» моралі.

РОЗПУСТА «-» – **лінія поведінки** і **моральна якість**, в основі яких лежить непомірне прагнення людини до сексуальних насолод; протилежна **цнотливості**.

ЦНОТЛИВІСТЬ – соціально-**моральний принцип**, який полягає у свідомій установці індивіда на утримання від статевих зв'язків, особливо дошлюбних, збереження незайманої невинності; протилежна **розпусті**.

АСКЕТИЗМ «-» – **моральний принцип**, який приписує людям самозречення, відмову від мирських благ і насолод, пригнічення чуттєвих прагнень заради досягнення як.-н. соціальних цілей або морального самозбереження; протилежний **гедонізму**.

СТОЇЦИЗМ «-» – **моральний принцип**, який передбачає аскетичне обмеження **потреб**, суворе дотримання **моральних вимог** навіть за несприятливих обставин, **смирнення** перед ворожими життєвими умовами, прийняття ударів долі і відмову від боротьби за здійснення особистих інтересів.

Ригоризм – див. с. 82.

ПУРИТАНСТВО «-» – **стиль життя** і **діяльності особи**, що впливає з неухильного дотримання системи поглядів, елементами якої є **аскетизм**, фетишизація суворості **моралі**, патріархальне ставлення до питань сім'ї і шлюбу. Для етики П. характерні проповідь накопичення, **бережливості**, крайнього обмеження **потреб**, фанатичне заперечення розкоші і марнотратства, пишних церемоній і святкувань, абсолютизована суворість

моральних норм, дріб'язкова регламентація життєдіяльності індивіда. Наукова етика заперечує **аскетизм** і П. як загальний життєвий принцип. Вимагаючи від людей моральної чистоти в побуті, вона водночас не сприймає **священництва, ригоризму, морального догматизму**. Людина повинна розумно задовольняти свої потреби у відповідності з інтересами гармонійного і всебічного розвитку своєї особи, досягнутим рівнем розвитку виробничих сил і сусп. багатства. Всі ін. міркування, що висувуються на користь обмеження **потреб**, суперечать принципу **гуманізму** і ведуть до морального **лицемірства**.

Нігілізм моральний – див. с. 83.

Квієтизм – див. с. 84.

АМОРАЛІЗМ «-» – характеристика поглядів, **лінії поведінки** і **способу життя особи**, а також політики, що проводиться політ. групою або партією, корумпованими кланами і **корпораціями**, які ґрунтуються на нігілістичному ставленні до сусп., і насамперед до загальнолюдських, **норм моралі**.

ЦІНІЗМ «-» – **моральна якість**, що характеризує презирливе ставлення до культури сусп-ва, до його духовних і, особливо, **моральних цінностей**.

БЕЗСОРОМНІСТЬ «-» – свідоме і демонстративне зневажання загальноновизнаних норм **поведінки**; протилежне **почуттю соромливості** та поваги до сусп. думки.

4. Якості моральні а) ідейно-суспільні

Позиція життєва – див. с. 69.

Свідомість – див. с. 105.

ІДЕЙНІСТЬ – **моральна** і політична **якість**, що характеризує прихильність людини до певної ідеї, виходячи з якої вона обирає життєві **цілі** і здійснює свої **вчинки**.

ПРИНЦИПОВІСТЬ – **моральна якість**, що характеризує **особу** і означає **вірність** певній ідеї у **переконаннях** і послідовне проведення цієї ідеї в **поведінці**; протилежна безпринципності.

Переконаність – див. с. 79.

Самовідданість – див. с. 68.

ПОЧУТТЯ НОВОГО – моральна якість, яка характеризує здатність людини правильно розуміти **потреби** подальшого розвитку сусп-ва, ставити і вирішувати актуальні проблеми життя (виробництва, науки, мистецтва, взаємин людей), вловлювати в суч. стані речей паростки нового, висувати, підтримувати і втілювати в життя прогресивні починання; протилежне **застою**.

ЗАСТІЙ «-» – моральна якість, що характеризує прихильність людини до віджилих підвалин, **звичок і традицій**, нездатність сприймати і підтримувати нове, прогресивне, те, що диктується актуальними потребами сучасності; протилежний **почуттю нового**.

МІЩАНСТВО «-» – моральна якість, що в загальній формі характеризує **спосіб життя** і мислення, якому притаманні обмеженість життєвих ідеалів вузько особистими інтересами, прояв **боягузтва** і пристосуванства з політичного погляду, **священництва в моралі**, вульгарності у смаках; близька за значенням до **непристойності**.

НЕПРИСТОЙНІСТЬ «-» – морально-етичне поняття, що характеризує такий спосіб життя і мислення, який вульгаризує людські духовні цінності, зводить їх до рівня обмежено-обивательського розуміння, принижує саму ідею **гідності особи**.

Егоїзм – див. с. 78.

Кар'єризм – див. с. 78.

Цинізм – див. с. 87.

Лицемірство – див. с. 970.

ДЕМАГОГІЯ «-» – вплив на людей за допомогою брехливих обіцянок, перекручення фактів, грубих лестоців для досягнення своїх корисливих цілей.

ЗАЗНАЙСТВО «-» – моральна якість, що характеризує **поведінку** людини, яка втратила критичне ставлення до себе, переоцінює свої здібності і достоїнства, перестала рахуватися з думкою оточуючих, відкидає без достатніх підстав загальноновизнані уявлення в тій чи ін. галузі знання і **культури**.

ЧВАНСТВО «-» – моральна якість, що виражається у зверхньому ставленні до людей, їхніх знань і досвіду, у нехтуванні культурними цінностями минулого та ін. народів, у вдаваній гордості своїм сусп. становищем чи приналежністю до певної

нації, класу, соціальної групи, у **зазнайстві**, заспокоєності досягнутим, у звеличенні своїх успіхів і достоїнств, перебільшенні своїх здібностей, можливостей і прав, що ґрунтується на уявленні про особисту або групову винятковість.

б) характеристики чесності людини

ЧЕСНІСТЬ – моральна якість, що відображає одну з найважливіших вимог моралі. Включає **правдивість, принциповість, вірність** узятим зобов'язанням, суб'єктивну **переконаність** у **правоті** власної справи, **щирість** перед ін. і перед самою собою щодо тих **мотивів**, якими людина керується, визнання і дотримання прав ін. людей на те, що їм законно належить. Протилежністю Ч. є **обман, брехня, злочинство, віроломство, лицемірство**.

ПРАВДИВІСТЬ – моральна якість, що характеризує людину, яка зробила для себе правилом говорити істину, не приховувати від ін. людей і самої себе дійсний стан справ; протилежна **обманливості**.

ОБМАНЛИВІСТЬ «-» – моральна якість, що характеризує людину, яка зробила для себе правилом говорити брехню, приховувати від ін. людей і самої себе дійсний стан справ; протилежна **правдивості**.

ЩИРІСТЬ – моральна якість, що характеризує **особу** та її вчинки; виражається в тому, що людина робить і говорить те, у правильність чого вірить, діє заради тих міркувань, в яких вона готова зізнатися самій собі та ін..

ВІРНІСТЬ – моральна якість, що характеризує незмінність і постійність стосовно людей і справи, виконання **обов'язку**, відданості обраним **принципам** і **моральному ідеалу**; протилежна **зрадництву**.

ЗРАДНИЦТВО «-» – порушення **вірності** спільній справі, узам **солідарності, товариства, любові**; протилежне **вірності**.

Запроданство – див. с. 69.

ЛИЦЕМІРСТВО «-» – моральна якість, яка полягає в тому, що завідомо аморальним вчинкам (що здійснюються заради егоїстичних інтересів, з низьких спонукань і в ім'я антигуманних цілей) приписуються моральний сенс, піднесені мотиви і людинолюбні цілі.

Демагогія – див. с. 88.

СВЯТЕННИЦТВО «-» – **моральна якість**, що характеризує **особу** та її вчинки з т.з. способу виконання нею **моральних вимог**, різновид **морального формалізму** і **лицемірства**. Святеник тлумачить вимоги моралі в дусі крайнього **ригоризму**, **пуританства** і нетерпимості, виставляє себе перед оточуючими зразком благонаміреності і благочестя, публічно демонструючи свої «чесноти», і бере на себе роль суворого охоронця **моралі** всіх ін..

Фарисейство – див. с. 82.

ПІДСТУПНІСТЬ «-» – моральна установка індивіда, який задумує **зłodіяння**, на **лицемірство** й **обман**.

ВІРОЛОМСТВО «-» – **моральна якість**, що характеризує зловмисні підступні дії, свідомий обман чужої довіри або кричуще порушення взятих зобов'язань.

Наклеп – див. с. 62.

в) ставлення до інших людей і до себе

Вимогливість – див. с. 85.

ПОВАГА – одна з найважливіших **вимог моралі**, що має на увазі таке ставлення до людей, в якому практично (у відповідних **діях**, **мотивах**, а також у соціальних умовах життя сусп-ва) визнається **гідність особи**; протилежна неповазі.

ТУРБОТА МОРАЛЬНА – турбота як прояв відношення людини до ін. людей і до самої себе.

ЗАРОЗУМЛІСТЬ «-» – **моральна якість**, що характеризує неповажне, презирливе, пихате ставлення до ін. людей (окремих **осіб**, певних соціальних верств чи людей узагалі), пов'язане з перебільшенням своїх власних достоїнств і **самолюбністю**.

Зазнайство – див. с. 88.

Чванство – див. с. 88.

РОЗВАЖЛИВІСТЬ – **якість характеру**, **принцип дії**, який орієнтує людину (групу) на досягнення максимального власного блага (**щастя**).

ГОРДІСТЬ – 1) **моральне почуття**, в якому відображається висока оцінка людиною своїх або будь-чийх (ін. людини, групи, країни) досягнень і заслуг, усвідомлення відповідності високим

цінностям і стандартам; 2) **моральне почуття**, в якому відображається внутр. гідність, самодостатність і незалежність **особи**.

ВВІЧЛИВІСТЬ – **моральна якість**, що характеризує **поведінку** людини, для якої **повага** до людей стала повсякденною нормою взаємодії і звичним способом **спілкування** з оточуючими; протилежна **грубості**.

ГРУБІСТЬ «-» – **моральна якість**, що характеризує нехтування культурою поведінки; протилежна **ввічливості**.

ЛЮБ'ЯЗНІСТЬ – одна із позитивних якостей людини як суб'єкта повсякденного спілкування, мінімальний прояв доброзичливості та **альтруїзму** (див. також Милосердя), що розповсюджений на максимально широке коло людей.

Довіра – див. с. 71.

Вірність – див. с. 89.

Дружба – див. с. 77.

ЛЮБОВ – морально-естетичне почуття, що виражається у безкорисливому і самозабутньому прагненні до свого об'єкта; протилежна **ненависті**.

Миролюбність – див. с. 80.

САМОЛЮБНІСТЬ – **моральне почуття**, в якому виражається **повага** людини до себе як **особи**, що ґрунтується на визнанні своєї гідності.

МИЛОСЕРДЯ – співчутлива і діяльна любов, що виражається в готовності допомагати кожному потребуючому і поширюється на всіх людей, а гранично – на все живе.

СПІВЧУТТЯ – форма **людинолюбства**, ставлення до ін. людини, що ґрунтується на визнанні законності її **потреб** та **інтересів**; виражається в розумінні **почуттів** і думок ін. людини, наданні моральної підтримки її прагненням і готовності сприяти їх здійсненню.

ЛЮДЯНІСТЬ – **моральна якість**, що виражає **принцип гуманізму** стосовно повсякденних взаємин людей.

БЛАГОРОДНІСТЬ – **моральна якість**, що характеризує **вчинки** людей з т.з. піднесених мотивів, якими вони продиктовані.

ВЕЛИКОДУШНІСТЬ – моральна якість, форма прояву людяності у повсякденних взаєминах людей, при якій гуманність перевищує міру загальноприйнятих норм або проявляється стосовно того, хто її не заслужив.

Філантропія – див. с. 76.

Самовідданість – див. с. 68.

НЕНАВИСТЬ «-» – моральне почуття, що відповідає стосункам взаємної ворожнечі між людьми; протилежна любові.

ТЕРПИМІСТЬ – моральна якість, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок та поведінки ін. людей. Виражається у прагненні досягти взаємного розуміння і узгодження різнорідних інтересів і т.з. без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання. Протилежна нетерпимості.

ЧУЙНІСТЬ – моральна якість, що характеризує ставлення людини до оточуючих. Передбачає турботу про потреби, запити й побажання людей; уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, думок і почуттів, які їх хвилюють; розуміння мотивів, якими керуються люди у своїй поведінці, тактовне ставлення до самолюбності, гордості і почуття власної гідності оточуючих, ввічливе поводження з усіма.

Взаємодопомога – див. с. 76.

СКРОМНІСТЬ – моральна якість, що характеризує особу з т.з. її ставлення до оточуючих і самої себе. Проявляється в тому, що людина не визнає за собою ніяких виключних достоїнств або особливих прав; форма усвідомлення особою своїх зобов'язань перед сусп-вом.

Цнотливість – див. с. 86.

Розпуста – див. с. 86.

ПОМІРНІСТЬ – добродієність, яка виражається в самовладанні, в умінні людини бути господарем своїх почуттів, бажань, потягів і пристрастей як необхідною умовою досягнення морально обгрунтованої мети; протилежна непомірності.

НЕПОМІРНІСТЬ «-» – вада, яка виражається у відсутності самовладання, у невмінні людини бути господарем своїх по-

чуттів, бажань, потягів і пристрастей як необхідною умовою досягнення морально обґрунтованої мети; протилежна **помірності**.

СМИРЕННЯ «-» – **моральна якість**, що виражається у припиненні своєї **гідності** перед лицем **авторитета** (людини чи бога) або обставин і тягне за собою покірність стосовно зовн. сил, готовність підкоритися долі, визнання своєї поразки, відмову від надій на краще майбутнє.

Ригоризм – див. с. 82.

Пуританство – див. с. 86.

Священництво – див. с. 90.

Егоїзм – див. с. 78.

Цинізм – див. с. 87.

Підступність – див. с. 90.

ЗАЗДРИСТЬ «-» – вороже почуття досади з приводу **щастя**, благополуччя, успіху, матеріальної, культурної або духовно-моральної переваги ін. **особи**, спільноти, організації; протилежна доброзичливості.

МАРНОСЛАВСТВО «-» – соціальне і **моральне почуття**, що проявляється як **мотив дій**, які здійснюються заради завоювання слави, привернення загальної уваги з **метою** викликати захоплення і **зздрість** з боку оточуючих.

РЕВНІСТЬ «-» – неприязно-вороже почуття з приводу успіхів, надбань чи популярності ін. **особи**, а також її самостійності в **діях** і **почуттях**. За своїм змістом Р. є прагненням людини до того, щоб усе: успіхи, заслуги, приязне ставлення ін. людей – безроздільно належало тільки їй. **Моральна свідомість** засуджує будь-який прояв Р. у царині сусп. діяльності людей, у праці, в політиці, в науці, оскільки вони є наслідком **егоїзму**, **самолюбності**, **марнославства**, **зздрості** з приводу успіхів ін. людей і призводить до порушення **принципу** товариської **взаємодопомоги** у стосунках між людьми. Однак прояв цього почуття не слід завжди розцінювати як анахронізм або пережиток минулого, оскільки Р. являє собою хоча й побічний, проте неминучий продукт всякого змагання між рівноправними індивідами або групами. Це стосується і подружньої Р.. Шлюбні узи і статева любов передбачають стосунки взаємного володіння і близькості

двох людей, а тому порушення подружньої вірності або навіть підозри і **страх** у зв'язку з можливістю такого порушення неминуче підривають сімейну гармонію і викликають почуття незадоволеності однієї зі сторін. **Моральне виховання** повинно органічно включати в себе етику сімейного життя, вільну від власницьких інстинктів, усіякого **святенництва** і **лицемірства**. Не схвалюючи почуття Р. само по собі, необхідно насамперед боротися проти Р., що досягла крайніх меж і перейшла у деспотизм, патологічну підозріливість та взаємну неповагу.

ЗЛОВТІХА «-» – моральна якість особи, що виражається у **почутті насолоди**, яку вона відчуває при вигляді нещастя ін. особи.

ЛИХОСЛІВ'Я «-» – моральна якість особи, що виражається в різних формах висловлювання негативних оцінок і ворожих суджень, злих пересудів.

г) ставлення до праці і власності

ПРАЦЕЛЮБСТВО – моральна якість, що характеризує суб'єктивне налаштування **особи** до своєї трудової діяльності, яке зовні виражається в кількості і **якості** її суспільно корисних результатів; протилежне **лінивству**.

ЛІНИВСТВО «-» – моральна якість, для якої характерне ухиляння людини від напружених зусиль (тілесних або духовних), необхідних для досягнення **цілей**. Лінива людина повністю віддається тим видам провадження часу, котрі не потребують активізації волі. Бажаним її станом є неробство. Л. вносить у життя сусп-ва в цілому та його приватних угруповань елементи паразитизму, обмежуючи здібність їхніх членів сприяти **благу** ближніх. Одночасно Л. руйнівне для моралі самого її носія, оскільки паралізує його волю. Протилежне **працелюбству**.

Гультяйство – див. с. 86.

ДАРМОЇДСТВО «-» – моральна якість, що характеризує **спосіб життя** в байдкуванні, відразу і нехтування суспільно корисною працею.

БЕРЕЖЛИВІСТЬ – моральна якість, що характеризує турботливе ставлення людей до матеріальних та духовних **благ** і

протистоїть марнотратності, невиправданій розкоші, безгосподарності.

ЖАДІБНІСТЬ «-» – збірна назва для ряду **вад**, пов'язаних із хворобливою, здатною протистояти різним моральним імперативам пристрастю до майна (**скупість**, **скнарість**, **хтивість**, **користолюбство** та ін.).

СКУПІСТЬ «-» – **моральна якість**, що характеризує особливе ставлення до матеріальних цінностей, коли вони розглядаються як **скарб**, їхнє збереження стає самоціллю, заради якої забувається їх корисне призначення як предмета споживання і приносяться в жертву **інтереси** та **потреби** людини (свої власні та ін. людей).

КОРИСТОЛЮБСТВО «-» – **моральна якість**, що характеризує **поведінку** і **мотиви** людини, яка розглядає і скеровує всі свої вчинки та взаємини з оточуючими під кутом зору особистої матеріальної вигоди. К. є проявом **егоїзму** у сфері ставлення людей до матеріальних благ.

Кар'єризм – див. с. 78.

д) **вольові**

САМОВЛАДАННЯ – форма **самоконтролю**, що виражається у здатності і **звичці** людини контролювати чуттєвий бік своєї психіки (**почуття**, **емоції**, бажання, звички, **схильності**) і підкоряти свою діяльність вирішенню свідомо поставлених перед собою завдань і **моральним вимогам**.

ВИТРИМАНІСТЬ – **моральна якість**, в якій конкретно проявляються певні сторони **самовладання**. Включає: вміння людини підкоряти свої дії досягненню поставленої **мети**, здатність долати труднощі, контролювати свої почуття, подавляти в собі роздратування, песимістичні чи, навпаки, авантюристичні настрої при зіткненні зі спротивом оточуючих.

СМІЛИВІСТЬ – **моральна якість**, що характеризує здатність людини долати в собі **почуття страху**, невпевненості в успіху, побоювання перед труднощами і несприятливими для неї **наслідками**.

МУЖНІСТЬ – **моральна якість** людини, що втілює **твердість характеру**, **вірність ідеалу** і самій собі при такому зіткненні з

несправедливістю, небезпекою, яке загрожує її життю і благополуччю.

МАЛОДУШНІСТЬ «-» – **моральна якість**, що характеризує слабкість волі **особи**. Виражається у неспроможності людини відстояти і втілити в життя **моральні принципи**, в які вона вірить, через побоювання за особисті інтереси, боязнь накликати на себе несприятливі наслідки, через **страх** перед труднощами або через невіру у власні сили.

БОЯГУЗТВО «-» – один із виразів **малодушності**; **моральна якість**, що характеризує **поведінку** людини, яка виявляється нездатною здійснити **вчинки**, що відповідають **моральним вимогам** (або, навпаки, утриматися від аморальних дій), через неспроможність подолати **страх**.

е) почуття моральні

Співчуття – див. с. 91.

Любов – див. с. 91.

Самолюбність – див. с. 91.

Гордість – див. с. 90.

Ревність – див. с. 93.

Заздрість – див. с. 93.

Марнославство – див. с. 93.

Ненависть – див. с. 92.

ГНІВ – **моральне почуття**, що проявляється як бурхлива реакція людини на завдані їй біль, образи чи будь-яку ін. шкідливу дію.

ОБУРЕННЯ – моральне переживання, вид ціннісно-орієнтованого гніву. В основі О. лежить загострене почуття моральної справедливості.

Соромливість – див. с. 73.

СТРАХ – короткочасна емоція або стійке почуття, що породжується в людини справжньою або уявною небезпекою. Коли С. призводить до втрати контролю людини над собою, до **вчинків**, що суперечать **вимогам моралі**, він розцінюється **моральною свідомістю** як **боягузтво**. І навпаки, подолання людиною почуття С. характеризується як **сміливість, мужність**.

ДОПОМІЖНІ ТЕРМІНИ

А

АБСОЛЮТИЗМ – тут: термін, що ним у бурж. філософії позначають теорії, які проголошують вічність і незмінність понять, **норм і принципів**, їхню незалежність від умов і **потреб сусп. життя** людей, від законів істор. розвитку; протилежний **релятивізму**.

АВТОНОМІЯ – тут: здатність **особи** як суб'єкта до самовизначення.

АВТОРИТЕТ – відмітні особливості окремої **особи**, групи чи організації, завдяки яким вони заслужили **довіру** і можуть з огляду на це впливати на погляди та **поведінку** ін. людей в як.-н. окремій царині життєдіяльності або **сусп. життя** в цілому.

АГРЕСИВНІСТЬ – тут: якість людини, яка сповнена недоброзичливості, яка виявляє ворожнечу, **ненависть** (про тон, **поведінку** і т. ін.).

АКСІОЛОГІЯ – особлива філос. дисципліна, яка вивчає природу економічних, естетичних, моральних, істор. та ін. **цінностей**.

АКТИВНІСТЬ – діяльне ставлення людини до світу, спрямоване на здійснення певних **цінностей, принципів та ідеалів**; протилежна пасивності.

В

ВИБІР – акт духовної діяльності **особи**, що передуює прийняттю **рішення** й обумовлює зміст майбутньої практичної дії.

ВИМОГА – найпростіший елемент відносин, в яких знаходяться між собою сусп. індивіди.

ВИХОВАННЯ – процес цілеспрямованого систематичного прищеплення індивідам **моральних норм**, понять, поглядів, способів і форм **діяльності та поведінки**, прийнятих у даному сусп-ві.

ВІДНОСИНИ СОЦІАЛЬНІ – відносини між групами людей, які займають різне становище у сусп-ві, беруть неоднакову участь в його економічному, політ. і духовному житті, відрізняються **способом життя**, рівнем та джерелами прибутків, структурою особистого споживання.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – здійснюваний у різних формах контроль за **діяльністю** суб'єкта з т.з. виконання ним прийнятих **норм** і правил.

ВОЙОВНИЧІСТЬ – **якість** людини, яка прагне або схильна воювати; протилежна **миролюбності**.

Д

ДЕКРЕТ – один із різновидів актів, які видає вищий орган держ. управління чи глава держави.

ДИСЦИПЛІНА – певний порядок **поведінки** людей, що забезпечує узгодженість **дій** всередині колективу, обов'язкове засвоєння і виконання людьми встановлених правил, а також способи, за допомогою яких здійснюється цей порядок.

ДІЯ – одиниця **діяльності**, довільна умисна опосередкована активність, спрямована на досягнення усвідомленої мети.

ДІЯЛЬНІСТЬ – специфічний для людини спосіб ставлення до зовн. світу, який полягає у перетворенні і підкоренні його людським **цілям**.

ДІЯННЯ – **дія**, яка розглядається з т.з. її практичного змісту і досягнутого результату (що об'єктивно здійснено людиною, які зміни зроблено нею насправді).

ДОГАНА – вид **санкції**, вираз негативного ставлення до сусп. явищ або **вчинків** людей.

ДОГМАТИЗМ – спосіб мислення, що характеризується некритичним прийняттям деяких положень (думок, вчень чи **норм**) як догм – постулатів чи безумовних практичних принципів.

ДОПІНГ – речовини, які при їхньому введенні в організм викликають тимчасове підвищення його **активності**.

ДУМКА СУСПІЛЬНА – прояв масової свідомості, що виражає ставлення людей і різних соціальних груп (політ., професійних, вікових, регіональних тощо) до суспільно значимих подій і явищ.

ДУХОВНІСТЬ – специфічна людська **якість**, що характеризує **мотивацію** і сенс **поведінки особи**, недоступна ні тварині, ні машинам, які моделюють **дії** людини.

Е

ЕМОЦІЇ – афективна форма прояву **почуттів** (на відміну від вольової форми їх вираження – **спонук**).

ЕТИКА ЕКОЛОГІЧНА – напрям міждисциплінарних досліджень, предметом яких є моральні і духовні аспекти відношення людини (сусп-ва) до природи.

ЕТИКА ІНЖЕНЕРНА – напрям досліджень і навчальна дисципліна, в рамках якої розглядаються моральні аспекти професійної діяльності інженера.

ЕТИКА МЕДИЧНА – вчення про належне в медицині, перш за все про професійний обов'язок лікарів, усіх медичних працівників по відношенню до їхніх пацієнтів. У професійному медичному середовищі поняття «Е. М.» зазвичай вживається як синонім поняття медична деонтологія.

ЕТИКА НАУКИ – галузь філос. і внутрішньонаукової рефлексії, спрямованої на моральні аспекти як власне наукової діяльності, включаючи взаємовідношення всередині наукового співтовариства, так і взаємовідношень науки і наукового співтовариства із сусп-вом в цілому.

ЕТИКА ПІДПРИЄМНИЦЬКА – специфічна підсистема сусп. моралі, що пов'язана з господарською діяльністю в умовах ринкової економіки.

ЕТИКА ПОЛІТИЧНА – галузь **прикладної етики**, зміст якої виражений у вигляді **моральних вимог** громадян як до наділених владою професійних політиків, причетних до політики і соціального управління чиновників, так і до усіх тих, хто за власною волею або всупереч їй виявився залученим у бурхливі вири політ. життя, мав відношення до його фасадних і закулісних сторін.

ЕТИКА ПРИКЛАДНА – галузь знання і практики, предметом якої є практичний і відкритий характер. Показові приклади таких проблем – смертна кара, евтаназія, трансплантація органів, продаж зброї і т. ін.. Вони є практичними, бо стосуються фундаментальних принципів, **цінностей** самого життя, і відкритими, бо мають форму ділеми, кожне із взаємовиключаючих рішень якої піддається моральній аргументації.

ЕТИКА ТЕОЛОГІЧНА – богословське вчення про **мораль**. Складається з багатьох теологічних систем, тому за своїм змістом неоднорідна. Найвідомішими є етичні доктрини, розроблені

в рамках богослов'я світових релігій (християнства, ісламу, буддизму) та іудаїзму. При всій різноманітності і певних відмінностях систем Е. т. спільним для них є уявлення про надприродне походження моралі, її боговстановленість і незмінність.

Ж

ЖИТТЯ СУСПІЛЬНЕ – реальний життєвий процес соціального суб'єкта (**особи**, соціальної групи, класу, сусп-ва в цілому), що відбувається в конкретно-істор. умовах і характеризується певною системою видів і форм **діяльності** як способу освоєння і перетворення дійсності людиною.

З

ЗАДОВОЛЕННЯ – почуття і стан вдоволення ч.-н., почуття радості; протилежне **стражданню**.

ЗАОХОЧЕННЯ – вид **санкції**, позитивний вплив авторитетної особи, як.-н. громадського органу на людину чи колектив, що виражається у публічному визнанні їхніх заслуг; протилежне **покаранню**.

ЗЛОЧИН – суспільно небезпечна дія, передбачена кримінальним законом, винувато здійснена осудною особою, котра досягла віку кримінальної відповідальності.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ – добровільне покладення людиною на себе **обов'язку** перед сусп-вом або окремими **особами**.

І

ІДЕАЛ – зразок, досконалість у ч.-н., вища мета, що визначає прагнення, **поведінку, діяльність** людини, групи, класу.

ІДЕАЛІЗАЦІЯ – тут: уявлення про когось або щось як про значно краще й досконаліше, ніж вони є насправді; наділення когось або чогось властивостями, що відповідають **ідеалу**.

ІДЕАЛЬНЕ – тут: 1) Результат процесу **ідеалізації**. 2) Доскональне, довершене, те, що відповідає **ідеалові**.

ІДЕОЛОГІЯ – система політ., правових, філос., моральних, реліг., художніх поглядів, які відображають корінні інтереси класів, соціальних груп.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – конкретне унікальне втілення загальнолюдського, родового в **особі**.

ІНІЦІАТИВА – прийняття людиною самостійного рішення, яке передбачає її самодіяльну участь у тій чи ін. сфері соціального життя, форма прояву її сусп. активності.

ІНТЕРЕС – цілеспрямоване ставлення людини (класу, сусп-ва в цілому) до як.-н. об'єкта її потреби.

К

КАТЕГОРІЇ – найзагальніші поняття, що відображають осн. якості і закономірності явищ об'єктивної реальності і визначають характер науково-теоретичного мислення епохи.

КАЯТТЯ – визнання власної провини й осуду своїх колишніх вчинків. Проявляється або в публічному визнанні своєї винуватості і готовності нести **покарання**, або в особливому почутті жалю з приводу здійснених вчинків і помислів.

КОДЕКС – звід **норм**, що приписуються до виконання.

КОНФЛІКТ – зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда у міжособових взаємодіях або міжособових стосунках індивідів або груп людей, пов'язане з гострими негативними емоційними переживаннями.

КОНФОРМІЗМ – соціальна орієнтація, що складається не в результаті самостійних рішень (або повноправної участі у вирішенні) сусп. і моральних проблем, а пасивного, пристосовницького прийняття готового порядку речей.

КОРИСТЬ – ціннісне поняття, яке відображає позитивне значення предметів, **дій** або явищ щодо будь-чиїх **інтересів**, у більш строгому сенсі – характеристика засобів, придатних для досягнення заданої мети.

КОРПОРАТИВІЗМ – система **норм** і **цінностей**, відповідних їм механізмів управління та організації, а також мораль, діюча у **корпорації**; протилежний колективізму.

КОРПОРАЦІЯ – група **осіб**, які об'єднуються спільністю професійних або станових **інтересів**; **товариство**, спілка; протилежна колективу.

КОРУПЦІЯ – підкуп і хабарництво, які широко практикуються в бурж. світі серед різних посадових **осіб**, політ. діячів, воєнних чинів.

КРИТЕРІЙ – ознака, на підставі якої проводиться **оцінка**, визначення чи класифікація, мірило оцінки.

КУЛЬТ – надмірне возвеличення ч.-н. або к.-н..

КУЛЬТ ОСОБИ – сукупність практично-політ. дій і відповідних уявлень, що ведуть до надмірного перебільшення заслуг як.-н. істор. діяча, сліпого схиляння перед ним, **фетишизації** його особи; протилежний **авторитету моральному**.

КУЛЬТУРА – сукупність усіх видів перетворювальної діяльності людини і сусп-ва, а також результатів цієї діяльності.

КУЛЬТУРА ПОЧУТТІВ – ступінь сусп., духовної розвиненості **почуттів**, емоційної грамотності людини.

Л

ЛІНІЯ ПОВЕДІНКИ – поняття, що вказує на відносну послідовність, узгодженість окремих **вчинків** і відмітні особливості **діяльності** тієї чи ін. людини або колективу.

М

МАЗОХІЗМ – тут: одержання задоволення від власних страждань (переважно моральних).

МАСОНСТВО – реліг.-етичний рух. Організаційна форма – т. зв. ложі. Для ліберально-консервативної ідеології М. характерні певні форми протесту проти соціальної несправедливості реліг. нетерпимості і водночас – аполітичність, проповідь покірності владі. Соціальній боротьбі як засобу сусп. перетворень М. протиставляє моральне вдосконалення людей, об'єднання їх на засадах «братерської любові». В бурж. країнах (США, Великобританія, Італія, Франція, Ізраїль) існує розгалужена система масонських лож, що об'єднують переважно регресивні елементи (напр., в Італії – неофашистів).

МЕТА – бажаний і проєктований результат **дії** або **вчинку**, які розпочинаються.

МОДА – короткочасна форма стандартизованої масової поведінки, що виникає під впливом пануючих у даний період і в даному сусп-ві настроїв, смаків, захоплень.

МОТИВ – внутр., суб'єктивно-особиста спонука до **дії**, зацікавленість у її здійсненні.

МУДРІСТЬ – тут: досвідченість, що характеризується моральною духовністю, причетністю до вищих життєвих цінностей.

Н

НАДІЯ – 1. Сподівання на здійснення бажаного, приємного.
2 **Особа** або предмет, на яку (на який) хтось покладається, сподівається. розраховує.

НАМІР – рішення людини здійснити **дію** і досягти певного результату.

НАРКОМАНІЯ – різновид поведінки, що відхиляється. Н. розглядається наукою, як захворювання, виражене у тому, що життєдіяльність організму підтримується на задовільному рівні лише завдяки постійному **допінгу** шляхом вживання наркотиків, результатом чого стає повне фізіологічне виснаження і моральна деградація **особи**.

НАСИЛЬСТВО – **дія** із застосуванням фізичної або психічної сили щодо когось; протилежне **ненасильству**.

НАСЛІДКИ – об'єктивний результат (досягнутий стан або наступний розвиток подій), викликаний **дією** людини.

НЕНАСИЛЬСТВО – **дія** без застосуванням фізичної або психічної сили щодо когось; протилежне **насильству**.

НІГЛІЗМ – заперечення загальноприйнятих **цінностей** і **норм, форм сусп. життя**, що вкоренилися.

НОРМА – обмеження, якому підпорядковано певний процес чи його результати; сусп.-істор. визначена міра, спосіб задоволення **потреби**, реалізації тієї чи ін. ситуації.

НОРМА СОЦІАЛЬНА – засіб соціальної регуляції **поведінки** індивідів і груп.

О

ОСОБА – індивід як суб'єкт соціальної діяльності, якості якого визначені конкретно-істор. умовами життя сусп.-ва.

ОЦІНКА – ставлення до соціальних явищ, людської **діяльності, поведінки**, встановлення їхньої значимості, відповідності певним **нормам і принципам**.

П

ПАНІКА – психічний стан, викликаний загрозливим впливом зовн. умов і виражений у почутті гострого страху, що охоплює

людину чи багатьох людей; нестримне, неконтрольоване прагнення уникнути небезпечної ситуації.

ПЕРЕКОНАННЯ – усвідомлена необхідність **особи**, яка спонукає її діяти у відповідності зі своїми ціннісними орієнтаціями; протистоїть **примушенню**.

ПОВЕДІНКА – притаманна живим істотам взаємодія з оточуючим середовищем, опосередкована їхньою зовн. (руховою) і внутр. (психічною) **активністю**.

ПОКАРАННЯ – вид **санкції**, вплив на людину (рідше колектив чи групу), що відбувається як **наслідок** допущеної нею провини і полягає в обмеженні її можливостей; протилежне **заохоченню**.

ПОРНОГРАФІЯ – недвозначне зображення або опис (реалістичний або гротескний) образів і дій відверто сексуального змісту, спрямованих на збудження сексуальних бажань.

ПОТРЕБА – нужда в ч.-н. необхідному для підтримання життєдіяльності організму, людської **особи**, соціальної групи, сусп.-ва в цілому, внутр. **спонука активності**.

ПОТРЕБИ РОЗУМНІ – поняття, що відображає позитивну сусп. оцінку індивідуальних запитів **особи**, суспільно (в т. ч. морально) санкціонована міра **потреб**, що стосуються як їхнього складу, так і способу задоволення.

ПОЧИН – форма **ініціативи**, **дії** окремих людей або груп, що послужили початком нового руху, зміни форм громадської діяльності і укладу життя.

ПОЧУТТЯ – суб'єктивне особисте ставлення людини до різних сторін сусп. буття.

ПОШУК – тут: 1) Розшукування ч.-н. або к.-н. 2) Наукова робота, спрямована на відкриття нового.

ПРИМУШЕННЯ – вплив на людину або групу людей, що спирається на **авторитет** і силу влади соціального інституту або **особи**, з **метою** вчинення необхідних дій, вироблення певних форм **поведінки**, підтримання сусп. дисципліни; протистоїть **переконанню**.

ПРИНЦИП – керівна ідея, осн. правило **поведінки**.

ПРОГРЕС СОЦІАЛЬНИЙ – поступальний розвиток сусп.-ва від нижчих ступенів до вищих; протилежний **регресу соціальному**.

Р

РЕГРЕС СОЦІАЛЬНИЙ – поступальний розвиток сусп-ва від вищих ступенів до нижчих; протилежний **прогресу соціальному**.

РЕЛЯТИВІЗМ – тут: суб'єктивно-ідеалістичне вчення, яке абсолютизує відносність людських знань, заперечує моменти абсолютно істинного в них і на цій підставі заперечує об'єктивну істину, пізнаванність світу; протилежний **абсолютизму**.

РІВНІСТЬ СОЦІАЛЬНА – однакове ставлення людей до засобів виробництва і рівноправність у політ., економічній, соціальній та культурній сферах життя сусп-ва, що виникає на цій основі.

РІШЕННЯ – формування мисленневих операцій, які знижують вихідну невизначеність проблемної ситуації.

С

САДИЗМ – тут: ненормальна пристрасть до жорстокості, мордування, насолода від **страждань** ін..

САМОГУБСТВО – вид ненормальної поведінки, що полягає в добровільній відмові індивіда від життя, у власноручному позбавленні себе його, у бажанні своєї смерті як самоцілі.

САМОСВІДОМІСТЬ – усвідомлення людиною себе як **особи**, своєї спроможності приймати самостійні рішення і вступати на цій основі у стосунки з людьми і з природою, нести **відповідальність** за прийняті **рішення** і вчинені **дії**.

САНКЦІЯ – міра впливу, найважливіший засіб соціального контролю.

СВІДОМІСТЬ – специфічно людська форма ідеального відображення і духовного освоєння дійсності.

СВОБОДА – спроможність людини діяти у відповідності зі своїми інтересами і цілями, здійснювати **вибір**.

СВОБОДА ВОЛІ – здатність приймати **рішення** і діяти у відповідності зі своїми цілями та ідеалами, що формуються в ході пізнання закономірностей реального світу, в процесі оволодіння цими закономірностями.

СКЕПТИЦИЗМ – концепція, що висловлює сумнів у можливості досягнення істини.

СПІЛКУВАННЯ – прагнення і вміння жити з ін. людьми у згоді й доброзичливості, щедро ділячись із ними багатством власної душі, серця.

СПОЖИВАЦТВО – сукупність регулятивних ідей, очікувань і настроїв, що орієнтують **поведінку, стиль життя** і відносин, де провідною установкою **діяльності** виступає прагнення до престижного споживання, до отримання максимуму насолоди і розваг.

СПОНУКА – чуттєва форма, в якій проявляються **мотив і намір** до здійснення як.-н. **вчинку**.

СПОСІБ ЖИТТЯ – форми індивідуального (групового) життя і **діяльності** людей, що встоялися, стали типовими для історично конкретних **соціальних відносин** і характеризують особливості їхнього **спілкування, поведінки** і складу мислення у сферах праці, громадсько-політ. діяльності, побуту і дозвілля.

СТРАЖДАННЯ – відчуття дошкульного фізичного болю або душевного неспокою; протилежне **задоволенню**.

СУБ'ЄКТИВІЗМ – пов'язані з ідеалізмом світоглядні оцінки ролі суб'єкта, в яких його діяльність абсолютизується і розглядається поза зв'язком з об'єктивними закономірностями розвитку природи, сусп.-ва і мислення.

СУДЖЕННЯ – висловлювання, думка про певний предмет, явище.

СХИЛЬНІСТЬ – властивість, **якість** індивіда, що виражає вибіркову спрямованість на задоволення притаманних йому **потреб, інтересів, почуттів**.

Т

ТВОРЧІСТЬ – цілеспрямована **діяльність**, результатом якої виявляється відкриття (створення, винахід) ч.-н. нового, раніше невідомого або активне освоєння вже існуючого багатства **культури**, що відповідає потребам часу.

ТРАДИЦІЯ – різновид (або форма) **звичаю**, що відрізняється особливою стійкістю і спрямованими зусиллями людей зберегти незмінними успадковані від попередніх поколінь форми **поведінки**.

ТУРБОТА – безперервна **активність**, яка спрямована на сприяння будь-чому благау. Об'єктами Т. можуть бути люди, тварини, оточуюче середовище, сусп. інститути, світ в цілому.

Ф

ФАТАЛІЗМ – погляд на історію і життя людини як на щось наперед визначене богом, долею чи об'єктивним законом розвитку і уявлення про неможливість змінити їх ніякими людськими зусиллями, що звідси випливають.

ФЕТИШИЗМ – уявлення, що приписують речам незвичайні для них властивості, наділення їх тими чи ін. надзвичайними властивостями.

ФОРМАЛІЗМ – віддання переваги формі перед змістом у різних сферах людської **діяльності**. Проявляється в неухильному дотриманні правил **етикету**, ритуалу навіть у тих випадках, коли життєва ситуація робить це безглуздим, у схилянні перед буквою закону при нехтуванні його духом.

Х

ХАРАКТЕР – сукупність стійких індивідуальних особливостей **особи**, що складається і проявляється в **діяльності** і **спілкуванні**, обумовлюючи типові для неї способи **поведінки**.

Ц

ЦІННОСТІ – явища матеріального або духовного характеру, що мають позитивну значимість, тобто здатні задовольняти як.-н. **потреби** людини, класу, сусп.-ва, служать їхнім **інтересам** і **цілям**.

Ч

ЧЕСТОЛЮБСТВО – соціальне почуття, що проявляється як **мотив дій**, які здійснюються заради сусп. почестей, набуття впливу і ваги в як.-н. сфері **сусп. життя**.

Я

ЯКІСТЬ – нерозчленована сукупність ознак, властивостей предмета, які виражають визначеність речі у всій її чуттєво-конкретній своєрідності і невіддільні від реального існування самого предмета.

ПОКАЖЧИК ЗАМІНЕНИХ ТЕРМІНІВ

А

Абсолютизм етичний – див. Абсолютизм, моральний

Аморальна поведінка – див. Поведінка моральна, відхиляюча

Б

Безкорисливість – див. Альтруїзм

Брехливість – див. Обманливість

Брехня – див. Обманливість

В

Винуватість – див. Провина

Витримка – див. Витриманість

Відхиляюча поведінка – див. Поведінка, відхиляюча

Д

Девіантна поведінка – див. Поведінка, відхиляюча

Дескриптивна етика – див. Етика, описова

Добродійність – див. Філантропія

Добродія – див. Благодіяння

Добросовісність – див. Сумлінність

Допомога взаємна – див. Взаємодопомога

Досконалість – див. Ідеал

Е

Екологічна етика – див. Етика, екологічна

Етика бізнесу – див. Етика, підприємницька

Етична аксіологія – див. Аксіологія, етична

Етичні категорії – див. Категорії, етичні

Є

Єзуїтство – див. Єзуїтизм

Ж

Жалість – див. Співчуття

Життєва позиція – див. Позиція життєва

З

Засоби – див. Цілі й засоби

Золоте правило – див. Правило золоте

Зрада – див. Зрадництво

І

Інженерна етика – див. Етика, інженерна

К

Корисливість – див. Користолюбство

Культура поведінки – див. Етикет. Манери

Л

Лінощі – див. Лінивство

Людинолюбство – див. Гуманізм

М

Медична деонтологія – див. Етика, медична

Медична етика – див. Етика, медична

Моральна автономія – див. Автономія, моральна

Моральна вимога – див. Вимога, моральна

Моральна відповідальність – див. Відповідальність, моральна

Моральна дія – див. Дія, моральна

Моральна діяльність – див. Діяльність, моральна

Моральна досконалість – див. Ідеал, моральний

Моральна ініціатива – див. Ініціатива, моральна

Моральна норма – див. Норма, моральна

Моральна особа – див. Особа, моральна

Моральна оцінка – див. Оцінка, моральна

Моральна паніка – див. Паніка, моральна

Моральна поведінка – див. Поведінка, моральна

Моральна рівність – див. Рівність моральна

Моральна самосвідомість – див. Самосвідомість, моральна

Моральна санкція – див. Санкція, моральна

Моральна свідомість – див. Свідомість, моральна

Моральна свобода – див. Свобода, моральна

Моральна свобода волі – див. Свобода волі, моральна

Моральна турбота – див. Турбота, моральна

Моральна цінність – див. Цінності, моральні
Моральна якість – див. Якості моральні
Моральне виховання – див. Виховання, моральне
Моральне заохочення – див. Заохочення, моральне
Моральне зобов'язання – див. Зобов'язання, моральне
Моральне переконання – див. Переконання, моральне
Моральне покарання – див. Покарання, моральне
Моральне почуття – див. Почуття, моральні
Моральне рішення – див. Рішення, моральне
Моральне судження – див. Судження, моральне
Моральне схвалення – див. Санкція, моральна
Моральний авторитет – див. Авторитет, моральний
Моральний вибір – див. Вибір, моральний
Моральний догматизм – див. Догматизм, моральний
Моральний злочин – див. Злочин, моральний
Моральний ідеал – див. Ідеал, моральний
Моральний інтерес – див. Інтерес, моральний
Моральний кодекс – див. Кодекс, моральний
Моральний конфлікт – див. Конфлікт, моральний
Моральний конформізм – див. Конформізм, моральний
Моральний критерій – див. Критерій, моральний
Моральний нігілізм – див. Нігілізм, моральний
Моральний обов'язок – див. Обов'язок, моральний
Моральний осуд – див. Санкція, моральна
Моральний пошук – див. Пошук, моральний
Моральний приклад – див. Приклад моральний
Моральний принцип – див. Принципи моральні
Моральний прогрес – див. Прогрес моральний
Моральний розум – див. Розум, моральний
Моральний скептицизм – див. Скептицизм, моральний
Моральний фаталізм – див. Фаталізм, моральний
Моральний фетишизм – див. Фетешизм, моральний

Моральний формалізм – див. Формалізм, моральний
Моральний характер – див. Характер, моральний
Моральні відносини – див. Відносини моральні
Моральні емоції – див. Емоції, моральні
Моральні самодіяльність і творчість – див. Самодіяльність і
творчість моральні
Моральні стосунки – див. Відносини моральні
Моральні схильності – див. Схильності, моральні
Моральні цінності – див. Цінності, моральні
Моральні якості – див. Якості моральні
Мотивація – див. Мотив

Н

Насолода – див. Задоволення
Неправдивість – див. Обманливість
Нормативна етика – див. Етика, нормативна

О

Обман – див. Обманливість
Очікування – див. Надія

П

Пацифізм – див. Миролюбність
Підприємницька етика – див. Етика, підприємницька
Побутова мораль – див. Мораль, побутова
Політична етика – див. Етика, політична
Працьовитість – див. Працелюбство
Прикладна етика – див. Етика, прикладна
Професійна етика – див. Етика, професійна

Р

Релятивізм етичний – див. Релятивізм, моральний
Риси характеру – див. Характер, моральний
Розумні потреби – див. Потреби розумні

С

Самовдосконалення – див. Самовиховання

Самопожертва – див. Самовідданість
Сімейна мораль – див. Мораль, сімейна
Сором – див. Соромливість
Соціальна норма – див. Норма, соціальна
Соціальна рівність – див. Рівність соціальна
Соціальний прогрес – див. Прогрес соціальний
Соціальний регрес – див. Регрес соціальний
Соціальні відносини – див. Відносини соціальні
Стійкість – див. Витриманість
Суспільна думка – див. Думка, суспільна
Суспільне життя – див. Життя суспільне

Т

Творчість моральна – див. Самодіяльність і творчість моральні
Теологічна етика – див. Етика, теологічна
Толерантність – див. Терпимість
Трудова дисципліна – див. Дисципліна, трудова
Трудова мораль – див. Мораль, трудова

У

Учинок – див. Вчинок

Ц

Ціль – див. Мета

ПОКАЖЧИК ВИКОРИСТАНИХ ТЕРМІНІВ

А

Абсолютизм – 97
– моральний – 81
Автономія – 97
– моральна – 72
Авторитаризм – 82
Авторитет – 97
– моральний – 72
Агресивність – 97
Аксіологія – 97
– етична – 63
Активність – 97
Альтруїзм – 85
Аморалізм – 87
Аскетизм – 86

Б

Безсоромність – 87
Бережливість – 94
Благо – 80
Благодіяння – 68
Благородність – 91
Боягузтво – 96

В

Вада – 81
Ввічливість – 91
Вдячність – 71
Великодушність – 92
Взаємодопомога – 76
Вибір – 97
– моральний – 67
Вимога – 97
– моральна – 62
Вимогливість – 85
Витриманість – 95

Виховання – 97
– моральне – 75
Відносини
– моральні – 61
– соціальні – 97
Відплата – 71
Відповідальність – 98
– моральна – 71
Вірність – 89
Віроломство – 90
Войовничість – 98
Волонтаризм – 84
Вчинок – 68

Г

Гедонізм – 86
Героїзм – 70
Гідність – 73
Гнів – 96
Гордість – 90
Грубість – 91
Гультяйство – 86
Гуманізм – 84

Д

Дармоїдство – 94
Декрет – 98
Демагогія – 88
Деонтологія – 64
Дисципліна – 98
– трудова – 70
Дія – 98
– моральна – 62
Діяльність – 98
– моральна – 61
Діяння – 98

Добро – 79
Доброчесність – 81
Довіра – 71
Догана – 98
Догматизм – 98
– моральний – 81
Допінг – 98
Дружба – 77
Думка суспільна – 98
Духовність – 98

Е

Егоїзм – 78
Егоцентризм – 78
Емоції – 98
– моральні – 76
Етика – 63
– екологічна – 99
– інженерна – 99
– медична – 99
– науки – 99
– нормативна – 63
– описова – 64
– підприємницька – 99
– політична – 99
– прикладна – 99
– професійна – 65
– теологічна – 99
Етикет – 65

Є

Єдність слова й діла – 71
Єзуїтизм – 63

Ж

Жадібність – 95
Життя суспільне – 100

З

Задоволення – 100
Заздрість – 93
Зазнайство – 88
Заохочення – 100
– моральне – 71
Заповідь – 80
Запроданство – 69
Зарозумілість – 90
Застій – 88
Звичай – 67
Звички – 70
Здоров'я моральне особи – 73

Зло – 79
Зловтіха – 94
Злодіяння – 68
Злочин – 100
– моральний – 69
Зобов'язання – 100
– моральне – 70
Зрадництво – 89

І

Ідеал – 100
– моральний – 79
Ідеалізація – 100
Ідеальне – 100
Ідейність – 87
Ідеологія – 100
Індивідуалізм – 77
Індивідуальність – 100
Ініціатива – 101
– моральна – 70
Ініціативність – 70
Інтерес – 101
– моральний – 76

К

Кар'єризм – 78
 Категорії – 101
 – етичні – 64
 Каяття – 101
 Квієтизм – 84
 Кодекс – 101
 – моральний – 62
 Конфлікт – 101
 – моральний – 68
 Конформізм – 101
 – моральний – 77
 Користолюбство – 95
 Користь – 101
 Корпоративізм – 101
 Корпорація – 101
 Корупція – 101
 Космополітизм – 85
 Критерій – 102
 – моральний – 62
 Культ – 102
 – особи – 102
 Культура – 102
 – почуттів – 102
 Культура моральна особи –
 73

Л

Легалізм – 67
 Лихослів'я – 94
 Лицемірство – 89
 Лінивство – 94
 Лінія поведінки – 102
 Любов – 91
 Люб'язність – 91
 Людиноненависництво – 85
 Людянність – 91

М

Мазохізм – 102
 Макіавеллізм – 63
 Малодушність – 96
 Манери – 65
 Марнославство – 93
 Масонство – 102
 Меліоризм – 84
 Мета – 102
 Метаєтика – 63
 Милосердя – 91
 Миролюбність – 80
 Мізантропія – 85
 Міщанство – 88
 Мода – 102
 Моралізування – 80
 Мораль – 61
 – побутова – 66
 – поведінкова – 65
 – трудова – 66
 Мораль побутова – 66
 – сімейна – 66
 Моральність – 61
 Мотив – 102
 Мудрість – 103
 Мужність – 95

Н

Навички – 74
 Надія – 103
 Наклеп – 62
 Намір – 103
 Наркоманія – 103
 Насильство – 103
 Наслідки – 103
 Негативізм – 65
 Ненависть – 92

Ненасильство – 103
Непомірність – 92
Непристойність – 88
Нігілізм – 103
– моральний – 83
Норма – 103
– моральна – 62
– соціальна – 103

О

Обманливість – 89
Обов'язок – 74
– моральний – 70
Обурення – 96
Оптимізм – 84
Особа – 103
– моральна – 67
Оцінка – 103
– моральна – 80

П

Паніка – 103
– моральна – 80
Патріотизм – 85
Пережитки – 74
Переконаність – 79
Переконання – 104
– моральне – 70
Перелюбство – 66
Перфекціонізм – 63
Песимізм – 84
Підступність – 90
Повага – 90
Поведінка – 104
– моральна – 65
Поведінка моральна – 65
– відхиляюча – 67
Подвиг – 69

Подвижництво – 69
Позитивізм – 65
Позиція життєва – 69
Покарання – 104
– моральне – 71
Покаяння – 72
Помірність – 92
Помста – 69
Порнографія – 104
Потреба – 104
Потреби розумні – 104
Почин – 104
Почуття – 104
– моральні – 76
– нового – 88
Пошук – 104
– моральний – 74
Правдивість – 89
Правило золоте – 67
Правота – 72
Працелюбство – 94
Приклад моральний – 70
Примушення – 104
Принцип – 104
Принципи моральні – 61
Принциповість – 87
Пробабілізм – 63
Провина – 72
Прогрес
– моральний – 62
– соціальний – 104
Проституція – 66
Проступок – 69
Пуританство – 86

Р

- Ревність – 93
- Регрес соціальний – 105
- Релятивізм – 105
 - моральний – 81
- Репутація – 73
- Ригоризм – 82
- Рівність
 - моральна – 83
 - соціальна – 105
- Рішення – 105
 - моральне – 68
- Розважливість – 90
- Розпушта – 86
- Розрив слова й діла – 72
- Розум моральний – 79

С

- Садизм – 105
- Самовиховання – 67
- Самовідданість – 68
- Самовладання – 95
- Самогубство – 105
- Самодіяльність і творчість моральні – 69
- Самоконтроль – 74
- Самолюбність – 91
- Самооцінка – 74
- Самосвідомість – 105
 - моральна – 75
- Санкція – 105
 - моральна – 71
- Свідомість – 105
 - моральна – 61
- Свобода – 105
 - моральна – 61

- Свобода волі – 105
 - моральна – 68
- Священництво – 90
- Сенс життя – 76
- Скептицизм – 105
 - моральний – 83
- Скромність – 92
- Скупість – 95
- Смиріння – 93
- Сміливість – 95
- Совість – 74
- Солідарність – 76
- Соромливість – 73
- Співчуття – 91
- Спілкування – 106
- Споживацтво – 106
- Спонука – 106
- Спосіб життя – 106
- Справедливість – 79
- Ставлення до
 - власності – 66
 - праці – 66
- Стиль життя – 73
- Стоїцизм – 86
- Страждання – 106
- Страх – 96
- Суб'єктивізм – 106
- Судження – 106
 - моральне – 80
- Сумлінність – 73
- Схильність – 106
- Схильності моральні – 75

Т

- Творчість – 106
- Терпимість – 92
- Товариство – 77

Традиція – 106
Турбота – 107
– моральна – 90
У
Утилітаризм – 86
Ф
Фанатизм – 83
Фарисейство – 82
Фаталізм – 107
– моральний – 85
Фетишизм – 107
– моральний – 82
Філантропія – 76
Формалізм – 107
– моральний – 82
Х
Характер – 107
– моральний – 75

Ц
Цинізм – 87
Цілі й засоби – 62
Цінності – 107
– моральні – 80
Цнотливість – 86
Ч
Чванство – 88
Чесність – 89
Честолюбство – 107
Честь – 73
Чуйність – 92
Щ
Щастя – 81
Щирість – 89
Я
Якість – 107
Якості моральні – 61

Наукове видання

СРУШЕВИЧ Геннадій Дмитрович
МЕЛЬНИК Ярослав Григорович

ЛОГІКА ТА ЕТИКА
(досвід тематичного упорядкування
традиційних словників)

Гарнітура «Times New Roman». Ум. друк. арк. 6,9.
Тираж 100 пр. **Зам. № .**

Видавець
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1,
тел. 71-56-22, e-mail: vdvci@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12
Виготовлювач